चांदोबा

सप्टेंबर १९८४

चांदोबातील नवलाई

पशु-पक्ष्यांना पाळा व स्वास्थ्य मिळवा

कुत्री, मांजरे, पोपट, कबुतरे इत्यादी पशुपक्षी पाळून फक्त लोकांचा वेळच आनंदात जातो असे नाही तर, हृदय विकार व रक्तदाब ह्या रोगापासून त्यांचा बचाव होतो.

नुकतेच स्वीडन मधील गोथेनबर्ग येथे "मनुष्य व प्राणी यांच्या संबंधात" असे विज्ञानिकांचे एक संमेलन भरले होते. त्यात त्यांनी असे शोधून काढले आहे की, माणसाच्या स्वास्थ्याच्या बाबतीत माणसांनी घरगुती पशु पक्षी पाळल्यामुळे जास्त हितकारी प्रभाव पडतो.

भूकंपाची पूर्वसुचना आता जनावरे देऊ लागतील

प्राण्यांच्या हालचाली संबंधीच्या अभ्यासामुळे प्राणी आपल्याला भूकंपाची पूर्वसुचना देऊ शकतील. ही गोष्ट भारताच्या भूकंप विज्ञानिक निर्देशक श्री एच. एन. श्रीवास्तव यांनी आपले पुस्तक "भूकंप व त्याचे पूर्वानुमान" ह्यामध्ये लिहीले आहे.

त्याचे एक उदाहरण म्हणून त्यांनी सांगितले आहे जपानच्या नागोया शहरात बंदरालगत पाण्याच्या अनेक साठ्यांच्या ठिकाणी अनेक उंदीर दिसत होते. परंतु १८७१ मध्ये नोबी मध्ये झालेल्या भूकंपापूर्वी सर्व उंदीर अचानक नाहीसे झाले. आणखीन एक गोष्ट त्यांनी सांगितली. चीन मधील तियेनसिन नावाच्या ठिकाणी १८ जुलै १९६९ मध्ये झालेल्या भूकंपा पूर्वी कोंबडीची पिल्ले खुराड्यात जायला घाबरली. वाघ डरकाळ्या फोडू लागले. याक प्राण्याने खाणेच सोडून दिले व घोडे व बकऱ्या बेचैनीने इकडे तिकडे पळू लागल्या.

युगोस्लाव्हिया मध्ये १९५५ मध्ये झालेल्या भूकंपाच्या पूर्वी पक्षी व चिमण्या आपापल्या पिंजऱ्यात जोरजोरात चिवचिवू लागल्या.

उत्तर इटली मध्ये १९७६ मध्ये झालेल्या भुकंपा पूर्वी दोन तास एका ठिकाणी सर्व हरीणे एकत्र जमली व त्या गावांतून मांजरी दुसरीकडे निघून गेल्या.

तुम्हांला माहीत आहे का ?

१. इ स. ५० मध्ये भारतात खिश्चन धर्माचा प्रथम प्रचार करणारा कोण संत होता ?

२. कोणता धर्म २४ तिर्थांना आपला धार्मिक गुरु मानतो ?

३. बिहारमध्ये इ. सन ४२५ पासून सन १२०३ पर्यंत कोणचे विख्यात विश्व विद्यालय कायम राहिले ?

४. पारसी लोकांच्या पवित्र ग्रंथाचे नाव काय ?

५. खिस्तपूर्व प्रथम शताब्दी मध्ये रोमचा प्रसिद्ध वक्ता कोण होता ?

जसा राजा तशी प्रजा

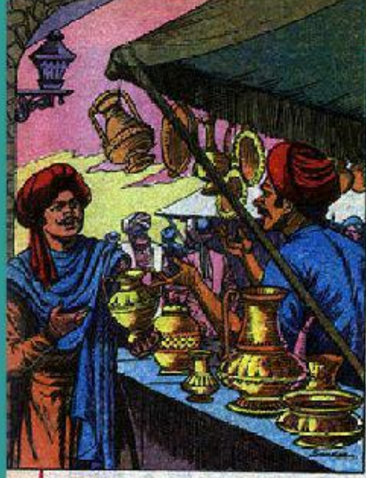
एकदा विरपुर राज्यात खूप अव्यवस्था माजली, जनता उघड उघड राजाचा व कायद्याचा अनादर करु लागली. राजा गोविंदसिंहने कायदा व राज्य व्यवस्था सुरळीत आणण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. परंतु व्यर्थ. त्याने ह्याचे काय कारण असावे ह्याचा शोध काढण्याची खटपट केली परंतु त्याचाही उपयोग झाला नाही.

विरपुरच्या शेजारचे राज्य रामपुर हे राज्यव्यवस्थे बाबतीत प्रसिद्ध होते. राज्यभर नेहमी आनंद व चैन असे. तेथील प्रजा खूप सुखी होती. तेथील लोकांच्यात राजाबद्दल व न्याय धर्माबद्दल अत्यंत प्रेम होते. त्यामुळे विरपुरचा राजा गोविंदसिंहने रामपुरला स्वतः जाऊन तेथील राज्य-व्यवस्था पहाण्याचे ठरविले.

रामपुरचा राजा कर्मवीर ह्याने गोविंदसिंहचे अत्यंत प्रेमाने स्वागत केले. व तो येण्याचे कारण समजून म्हणाला— "कोणत्याही राज्याची भरभराट व व्यवस्था तेथील प्रजेवरच अवलंबून असते. जर माझ्या राज्यात तसेच सुख व संपन्नता असेल तर त्याचे कारण माझी प्रजाच आहे.

हे ऐकून राजा गोविंदसिंहला संतोष वाटला. त्याला समजले आपल्या राज्यातील व्यवस्थेला कारणीभूत आपली प्रजाच आहे. कर्मवीरच्या तोंडून त्याच्या प्रजेची प्रशंसा ऐकून गोविंदसिंहच्या मनात त्याच्या प्रजेतील लोकांना भेटण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. त्याने कर्मवीरला तसे सांगितले. कर्मवीर म्हणाला–"आपण दोघे वेष बदलून गुप्तरुपे राज्यात भटकू.

दुसऱ्या दिवशी ते दोघे राजवेश बदलून रामपुर राज्यात भटकण्यासाठी निघाले. ते दोघे अनेक ठिकाणी हिंडले. प्रत्येक ठिकाणी कर्मवीरचा अत्यंत आदराने लोक

सत्कार करीत होते. ते पाहूनच गोविंदसिंहला अत्यंत आश्चर्य वाटू लागले. वेष बदलून सुद्धा तेथील लोक राजाला ओळखून त्याचा भक्तिने आदर सत्कार करीत आहेत. त्याने एके ठिकाणी थांबून तेथील लोकांना ह्याचे काय कारण आहे असे विचारले.

"आमच्या राजाबद्दल आमच्या मनात अत्यंत भक्ति व प्रेम आहे. त्यामुळे आमचा राजा कोणताही वेष बदलून आला तरी आम्ही त्याला ओळखू शकतो" एका माणसाने सांगितले.

हिंडत असतांना कर्मवीरने काही आवडलेल्या वस्तू दुकानांतून खरेदी केल्या. परंतु त्याचे पैसे दुकानदाराने घेतले नाहीत. उलट राजाला म्हणाले-"माझ्या तर्फे भेट म्हणून ह्या वस्तु घ्या. राजा आणि प्रजा दोघांच्यात व्यापारधंदा असता कामा नाही."

राजा गोविंदसिंह कर्मवीरला म्हणाला- "आपली प्रजा खरोखरीच महान आहे. माझ्या प्रजेतील लोकांना आपल्याकडून बरेच शिकले पाहिजे."

त्यानंतर राजा गोविंदसिंह आपल्या राज्यात परत आला.

एका महिन्यानंतर गोविंदसिंह आपल्या राज्यात वेष बदलून भटकू लागला. त्याला कोणीही न ओळखलेले पाहून दुःख झाले. एका जागी त्याने एका वस्तूची किंमत विचारली. राजाला वाटले त्याने आपल्याला पाहून त्या वस्तुची किंमत जास्त सांगितली असावी तो त्या दुकानदाराला म्हणाला- "जर राजाने ही वस्तू तुझ्याकडे खरेदी केली तर काय तू हीच किंमत सांगशिल कां?"

"जर राजाने हि वस्तू माझ्याकडे विकत घेतली तर हिच किंमत कां! ह्यापेक्षा जास्त किंमत मी घेईन" व्यापाऱ्याने राजा आहे हे न समजून बेपर्वाईने उत्तर दिले.

गोविंदसिंहला आपल्या प्रजेतील लोकांचे वागणे पाहून अत्यंत वाईट वाटले. तो आपल्या महालात परत येत मंत्र्यांना सर्व गोष्ट सांगत त्यांना म्हणाला-"हे माझेच दुर्भाग्य आहे की, मी असल्या प्रजेचा राजा आहे" रामपूरच्या प्रजेमुळेच त्यांचे राज्य सुखी व संपन्न आहे. त्यांच्या प्रजेसारखी आपली प्रजा बनवायला आपल्याला काय केले पाहिजे? ह्यावर तुम्ही विचार करून सांगा.

मंत्र्यांनी आपापसात विचार विमर्श करून राजाला म्हटले-"महाराज! आपण राजा म्हणून शेजारचे राज्य व तेथील प्रजेतील व्यवस्था सर्व पाहून आलात परंतु आपल्या प्रजेला त्याबाबतीत काहीच माहित नाही. जर तुम्हांला आपली प्रजा त्यांच्या प्रमाणे व्हावयास पाहिजे असेल आहे. तर तुम्ही प्रजेतील काही निवडक लोकांना तेथे पहाणी करण्यास पाठवावे."

गोविंदसिंहला मंत्र्यांचे म्हणणे आवडले त्याने राज्यातील शंभर निवडक लोक एकत्र केले. व त्यांना रामपूरला तेथील राज्यव्यवस्था व तेथील प्रजेला भेटण्याकरीता पाठविले. त्याकरीता त्याने राजा कर्मवीरची संमती विचारली.

दोन महिन्यानंतर सर्व लोक परत येऊन राजाला निवेदन करीत म्हणाले- "महाराज! कोणत्याही राज्याला त्याच्या विकासाकरीता व समृद्ध बनण्याकरीता योग्य व समर्थ राज्यकर्ता व्हायला पाहिजे. रामपूरचा राजा त्या दृष्टीने योग्य आहे.

हे ऐकताच गोविंदसिंह क्रोधाने लाल झाला व म्हणाला-"राजा कर्मवीरने स्वत:हूनच मला सांगितले की; त्याच्या प्रजेमुळेच तेथील व्यवस्था व राज्यकारभार चांगला आहे. माझ्या स्वत:मुळे नाही.

"राजा कर्मवीर खूप विनयशिल आहेत. त्यामुळे चांगल्या झालेल्या कार्याचे श्रेय स्वत: घेत नाहीत. ते प्रजेवर मुलाप्रमाणे प्रेम करतात. व त्यांची प्रजेकरीता सर्वस्व त्याग करण्याची इच्छा आहे. तश्या त्यांच्या स्वभावामुळे व राज्य कारभारामुळे प्रजेला त्यांचा आदर वाटतो व प्रजा त्यांची प्रशंसा करते. स्तुत ह्याची नाही" प्रजेतील त्याच्या एका प्रतिनिधीनी सांगितले.

गोविंदसिंहने आपले म्हणणे मांडीत म्हटले-"रामपूरची जनता वेष बदललेल्या

राजाला सुद्धा ओळखू शकते, परंतु आपली प्रजा राजाला सन्या वेषात सुद्धा ओळखू शकत नाही. काय कारण असावे ?"

"महाराज! धुळ व चिखलातून ही लोक सोने बरोबर शोधून काढतात. ह्यात ओळखणाऱ्याचे अगर घेणाऱ्याचे कौतुक नाही. परंतु सोन्याचे आहे" त्याच्या प्रतिनिधीने सांगितले.

राजा गोविंदसिंहला त्यांच्या म्हणण्यामध्ये काहीतरी तथ्य आहे ह्याचा खरा उलगडा झाला. त्यामुळे त्यांनी आपले खरे रूप बदलण्याकरीता प्रयत्न करण्याचे ठरविले.

राजा कर्मवीर सदासर्वदा प्रजेच्या कल्याणाचा विचार करतात ते आपल्या जनतेच्या तक्रारी ऐकून त्याना योग्य तो न्याय देतात. ते स्वतःहा गावात हिंडून प्रजेच्या सुखदुःखाच्या गोष्टी पहातात. त्यामुळे प्रजेचा त्याच्यावर इतका विश्वास आहे की; डोळे झांकून राजाने सांगितलेलं जनता ऐकते. राजाचा सुद्धा प्रजेवर तेवढाच विश्वास आहे जसा प्रामाणिक राजा आहे तशीच त्यांची प्रजा सुद्धा आहे. "जसा राजा तशी प्रजा" एका सहकाऱ्याने सांगितले.

ह्या गोष्टीमुळे राजाचे डोळे उघडले. त्याचा विवेक जागा झाला. त्याला वाटू लागलं की; जर रामपुरच्या प्रजेसारखी आपली प्रजा पाहीजे असेल तर प्रथम कर्मवीर सारखे स्वतःहाला वागायला पाहिजे. त्याला समजले की; राज्यातील बंदाधुंदीला व अव्यवस्थेला आपण कारण आहोत.

राजाने ताबडतोब मंत्र्यांना बोलावणे पाठविले व त्यांना उपदेश करत म्हणाला– "जर राज्यात सुख व समृद्धी नसेल तर राज्यकारभार करण्याचा काही अधिकार आपल्याला नाही."

ह्या निर्णयानंतर काही दिवसांनी वीरपुर राज्यात प्रजा सुखी संपन्न व राजावर प्रेम भक्ति करू लागली.

[१५]

[दोन्ही जहाजे समुद्रात बुडाली. पिंगळेला लाकडी फळीचा आधार मिळाला व तो तरंगत एका वाळवंटात येऊन पडला. तेथे त्याची भेट हुसन गोरी नावाच्या माणसाशी झाली. ते दोघे मिळून वाळवंटातील लुटारूंना पकडण्याकरीता अलय किल्ल्याकडे निघाले. त्यानंतर...]

हुसनगोरीने एका दिशेला एक विशिष्ठ खूण करून हात हलविला. पिंगळने मान वळवून त्या बाजूला पाहिले. थोड्या दूरवर त्याला एक जुना पुराणा किल्ला मोठ्या दिमाखाने उभा असलेला दिसला.

किल्ल्याच्या जवळपास उंच डोंगर होते. त्या मधून एक झरा वहात होता. झऱ्याच्या दोन्ही बाजूला खजूरांची झाडे ओळीने उभी होती. किल्ल्याच्या चोहो-बाजूला सामसूम होते. दारावर पहारेकरी किंवा दूसरे कोणी नव्हते.

"हाच का तो अलय किल्ला?" पिंगळने किल्ल्याच्या बाजूला आपला हात उंचावत हुसन गोरीला विचारले.

"हो, हो, हाच तो अय, किल्ल्याच्या बाजूने दूर डोंगरावर जाण्याकरीता एक रस्ता आहे. हा तेहरानहून कैरो पर्यंत

जाणारा राजमार्ग आहे. त्याच्या रस्त्यातच असणारा हा किल्ला सर्वजणांचे विश्रांतीचे स्थान आहे. वाळवंटातील डाकूंपासून स्वतःहाचा बचाव करण्याकरीता हा किल्ला बांधला गेला. ह्या किल्ल्याच्या रक्षणाकरीता दोनशे सैनिक ठेवले आहेत. ते किल्ल्याचे रक्षण करता करता येथे येणाऱ्या व्यापाऱ्यांचे सुद्धा रक्षण करतात. परंतु आज आश्चर्याची गोष्ट आहे. येथ तर एकदम स्मशानवत शांतता दिसते. किल्ल्याच्या बाहेर तटावर सुद्धा एकही शिपायी दिसत नाही ?"

तोपर्यंत ते किल्ल्याच्या अगदी जवळ येऊन पोहोचले होते .

"बहुतेक वाळवंटातील डाकू सरदार भैरवनाथ याने किल्ल्यावर हल्ला करून सर्व सैनिकांना मारून टाकले असावे." पिंगळने आपली शंका बोलून दाखविली.

"तरीही असेल, तू म्हणतोस ते खरे असावे. पण डाकूंच्या पैकी सुद्धा आसपास कोणी दिसत नाहीत. हसन गोरीने आपल्या उंटाचा लगाम खेचला. व दरवाजापाशी जाऊन सावधतेने न्याहाळले.

पिंगळने आपला पण उंट पुढे नेत म्हटले–"हसन भैया, इथेच उभे राहून दाराच्या आत काय झाले असावे. याचा अंदाज लागणार नाही तेव्हा आपण जर दारापर्यंत गेलो, तर काहीतरी खुण आपल्याला नक्कीच दिसून येईल."

"तुझे म्हणणे बरोबर आहे असे वाटते. मुख्यदारापाशी युद्ध झाल्याची लक्षणं सुद्धा दिसायला पाहिजेत आमच्या सैनिकांनी डाकूंना आत जायला सोडले नसावे किंवा डाकूंच्या असंख्य सैन्याने हल्ला तरी केलेला असावा."

हळूहळू पिंगळ व हसन दोघं मुख्य दारापाशी आले.

मुख्य दार बंद होते. ते अशा तऱ्हेने बंद केले होते की, जणूकाही आतून कोणीतरी घट्ट लावले असावे. कित्येक वर्ष तिथे मनुष्य वस्ती नसावी. असे तेथे

सर्वत्र वातावरण होते युद्ध हाणामारी काट-छाट वगैरेचा लवलेशही नव्हता. ते पाहून हसन खो खो हसत सुटला.

त्याने उंटाला दोरीने खेचून खाली बसवले. व तो उसासे टाकत पिंगळला म्हणाला–"पिंगळ, तू तर विनाकारण घाबरत होतास. भैरवनाथ कितीही बहादुर व चलाख असू दे आमच्या सैनिकांबरोबर युद्ध करणे त्याच्या हातचे खेळणे नाही. परंतु आमच्या सैनिकांचा सुद्धा काही थांग पत्ता नाही. ह्याचे आणखी एक कारण काय असू शकेल?"

हसन मनातल्या मनात खुदू खुदू हसू लागला. पिंगळने प्रश्नार्थक नजरेने त्याच्याकडे पाहिले.

पिंगळसुद्धा आपल्या उंटावरून उतरला होता. दोघं मुख्य दरवाजापाशी आले. तेव्हा हसन पिंगळच्या खांद्यावर हात ठेवित म्हणाला–"पिंगळ, असे असू शकेल का? सैनिक भरपूर दारू पिऊन तर्र होऊन नशेत किल्ल्याच्या आत झोपले असावेत!"

पिंगळचा ह्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाही. त्याने आपली शंका स्पष्ट सांगितली–"जर ही गोष्ट खरी असेल तर आपल्यातल्या एका सैनिकाला मारून टाकून गिधाडांना खायला घालण्याकरीता त्या खडकाला कोणी बांधून ठेवले नसते."

"असे असावे की; दारूच्या नशेत तो किल्ल्याच्या बाहेर येऊन त्या खजूरांच्या झाडीत पडला असावा व भैरवनाथच्या माणसांनी त्याला पकडले असावे.

हसनचे ते उत्तर ऐकून पिंगळ क्षणभर गप्प राहिला. कोणताही निर्णय घ्यायच्या आधी तिथली परिस्थिती कशी आहे आणि मुख्य द्वारा मागचे रहस्य काय असावे याचा अंदाज लागत नव्हता म्हणून तो मुकाट्याने दाराच्या जवळ गेला. दाराची कडीकोयंडी आतून लावलेली होती. त्यामुळे त्याने जोर लावून दार आत ढकलले.

धुम् धडाम् धडाम् असा एक मोठा स्फोट झाला. त्यासरशी पिंगळ आश्चर्य-

चकित होऊन मागे धावला. त्याच्या तोंडून कर्कश किंकाळी बाहेर पडली. दाराचे तुकडे तुकडे होऊन चौफेर पसरले. आजूबाजूच्या भिंती फुटल्या.

पिंगळला आता समजायला वेळ लागला नाही. दाराला आतून कडी नव्हती व त्या जागी दारूगोळा ठासून भरून ठेवला होता. त्यामुळे कडी घासली जाताच त्याचा स्फोट झाला.

त्या आवाजाने बाकी सर्वजण घाबरले. काहीजण दाराचे व भिंतीचे तुकडे लागून जखमी झाले. उंट मोठ्या आवाजाने सैरभैर पळू लागले. त्या स्फोटामुळे सर्वत्र धूर झाला. आजूबाजूला काही दिसेनासे झाले. चोहोबाजूला एक प्रकारचा गंभीरपणा जाणवू लागला.

धूर थोडा विरळ झाल्यावर पिंगळने ते दृश्य पाहिले व त्याला कापरेच भरले. त्या झालेल्या स्फोटामुळे बरेच जण जखमी झाले होते. काही मेले होते. काही उंट घायाळ झाले होते. तर काही वेदनेने तळमळत होते. पिंगळ हसन गौरी कुठे दिसतो कां ? म्हणून चौफेर पाहू लागला.

हसनगोरी त्या उडालेल्या स्फोटामुळे दूरवरच्या एका खजूराच्या झाडात जाऊन पडला होता. पिंगळ त्याला पाहून तेथे आला. त्याला पहाताच हसनने उठायचा प्रयत्न केला. पण पिंगळने त्याला बगलेत हात घालून उठवत विचारले– "फार जास्त तर लागले नाही नां?"

"नाही, नशिबानेच वाचलो नाहीतर आज फुकटच मेलो असतो. जर स्फोटाच्या जोराने मी दूर फेकलो गेलो नसतो. तर आज काही घडत नव्हती. सांभाळून उठत हसन गोरी म्हणाला."

"खरे तर, नशिबाने आज आपल्या दोघांनाही वाचवले आहे. मुख्यदाराकडे नजर टाकत पिंगळ म्हणाला. तिकडे बघ आपले अर्धे अधिक सैनिक कामी आले आहे. जे कोणी वाचले आहेत. ते जखमी होऊन वेदनेने विव्हळत आहेत."

थोडावेळ शांत रहात पिंगळ म्हणाला– दाराला हात लावताच काही भयंकर असावे अशी मला शंका येत होतीच. त्यामुळे मी घाईघाईने मागे पळालो. दार खर ताकद लावून उघडायला नको होते.

हसन लागलामुळे कण्हत होता. व त्याला चांगले चालता येत नव्हते. त्याने आपल्या कपड्याला लागलेली वाळू झटकत म्हटलं–"ही सगळी कारवाई त्या दुष्ट भैरवनाथ डाकूची आहे. आपल्या सैनिकांची व डाकूची लढाई किल्ल्याच्या आतच झाली. व आपल्या सर्व सैनिकांना मारून टाकून जातांना आपल्याला मारण्याची सुद्धां त्याने चांगलीच योजना केली होती. आपण शिल्लक राहिलेल्या सैनिकांनिशी त्या दुष्ट भैरवनाथचा प्रथम शोध काढला पाहिजे व असा मिळेल तसा त्याचा नायनाट केला पाहिजे.

नंतर दोघांनी मिळून सर्व जखमी सैनिकांना पाहिले. त्यांना प्रथमोपचार केला. व त्यातल्या चांगल्या सैनिकांना घेऊन ते दोघे किल्ल्याच्या आत शिरले.

आतील दृश्य भयावह होते. जिकडे तिकडे प्रेतांचा खच पडलेला होता.

काहींचे कपडे रक्ताने भरलेले होते. युद्धसामान जिकडे तिकडे विखुरलेले होते. बऱ्याच इमारतींना आग लावण्यात

आली होती. किल्ल्याच्या आतील भाग भग्नावशेष झाल्यासारखा दिसत होता.

"आश्चर्याची गोष्ट आहे,! आपले सर्व सैन्य मारले गेले. कळत नाही हे सगळे झाले कसे. डाकू सर्वांच्या सर्व आत कसे शिरले? एकतर किल्ल्याच्या बाहेरच कोणी अडवले नाही किंवा आपल्यातल्याच माणसाने दगा दिला? नाहीतर सैनिकांना असे गाजर मुळ्यासारखे मारून टाकणे म्हणजे काही तोंडच्या गप्पा नाहीत. हसनने भराभर आपली शंका व्यक्त केली."

"काय झाले असावे " पिंगळ म्हणाला. "परंतु आता आपल्याला काय करायला पाहिजे ?"

बराच वेळ दोघे मौनपणे आतील भयानक दृश्य पहात राहिले.

पिंगळने आपला विचार बोलून दाखवित म्हटले–"आता आपल्याला एक क्षणही फुकट घालवता कामा नाही. तावडतोब डाकूंचा शोध लावला पाहिजे. पण एवढ्या प्रचंड वाळवंटात त्यांचा शोध लावणे शक्य होईल काय?"

"कां नाही?" असे म्हणत हसनने लगेच आपल्या लोकांना काहींतरी सांगून किल्ल्याच्या बाहेर पाठविले. ते सर्वजण बऱ्याच दूरपर्यंत जाऊन लगेच परत आले.

त्या सैनिकांशी काही बोलून हसन पिंगळला म्हणाला–"उंटाच्या पायाच्या ठशावरून असा अंदाज लागतो की, भैरवनाथ डाकूचे लोक येथून दोनचार मैल लांब असलेल्या पठीतील डोंगरात जाऊन विजयानंदाच्या खुशीत भरपूर दारू झोकून तर्र होऊन पडले असावेत."

पिंगळला वाळवंटी लोकांच्या स्वभावाचा काहीच अनुभव नव्हता. त्यामुळे तो हसन जे सांगेल त्याच्या हो ला हो करत होता. त्याने त्याचे ते म्हणणे खरे मानून एक उपाय योजना सांगितली–"जर हे खरे असेल, तर आपण तावडतोब तिथे जाऊन अचानक त्यांच्यावर हल्ला केला पाहिजे. आपण आल्याचा त्यांना जराही सुगावा लागू द्यायचा नाही.

पिंगळशी सहमत करून त्याने तावडतोब आपल्या उरलेल्या सर्व सैन्याला पहाडाकडे जाण्याचा इशारा केला. व ते दोघं आपापल्या उंटावर बसून पाठीमागून जाऊ लागले.

एका तासाभरात ते त्या पहाडावर येऊन पोहोचले. ज्या वाटेने ते तेथे आले होते ते दोघे बाजूच्या रस्त्याने खालच्या घाटात उतरत असलेल्या रस्त्याने गेले.

पिंगळने घोडे थांबून खोलवर एक नजर टाकली. व हसनला म्हणाला–"आता आपल्याला घाटात खाली न उतरता दोन्ही बाजूला विरुद्ध जावयास पाहिजे. आपले उंट आता इथेच सोडून देणे योग्य व डांकूचा शोध काढीत काढीत दऱ्याखोऱ्यांतून त्यांना शोधत हिंडले पाहिजे.

हसननं पिंगळचे म्हणणं ऐकलं. ते दोघे अर्धे अर्धे सैनिक बरोबर घेऊन विरुद्ध दिशांना निघाले. दोघेजण भैरवनाथला शोधत उंचवटयावर आले. तरी पण डाकूंचा काही थांग पत्ता लागला नाही.

अचानक पिंगळ जेथे उभा होता. तेथून खालच्या पळीत दूरवर काहीतरी गडबड गोंधळ चाललेला त्याला ऐकू येऊ लागला. त्याने आपल्या बरोबरच्या सैनिकांना इशारा करून स्वतः एका मोठ्या शिळेच्या मागे लपला व तेथून खाली काही दिसते का? पाहू लागला.

तेथून थोड्या लांबवर खालच्या पळीत एका सपाट जागी काही लोक नाचत-गात असलेले व त्यांच्या कपड्यांवरून ते वाळवंटात रहाणारे असावेत असे पिंगळला दिसले.

जेव्हां त्याचा विश्वास बसला की, ते लोक भैरवनाथ डाकूंच्या जमावातील आहेत. तेव्हां त्याने हसन गोरीने सांगितल्या-प्रमाणे हसनला समजण्यासाठी एक शिंग फुंकले.

शिंग फुंकल्याचा आवाज ऐकताच त्या डाकूंचे नाचणारे एकदम बंद झाले.

डाकू सावध झाले आहेत त्यामुळे आता उशीर करून चालणार नाही असा विचार करून पिंगळनं एक भली मोठी शिळा खाली त्यांच्या दिशेला जोर करून ढकलली. आणि आपल्या सैनिकांना त्यांच्या बाजूने जाण्याचा इशारा केला.

तो दगड घरंगळत खाली गेला नाही तोच सण् सण् करत एक बाण पिंगळच्या कानाला चाटून गेला.

पिंगळ झटक्यात दगडाच्या सांदीत लपला. त्यामुळे वाचला दुसऱ्या क्षणाला त्याने पाहिलं की; डाकूंचा जमाव हातात भाले, तिरकमठे घेऊन त्यांच्याच बाजूनं वेगाने पुढे येत आहेत.

ते पाहून तो थोडा घाबरला. परंतु डोंगराच्या दुसऱ्या बाजूनं अनेक दगड डाकूंच्या बाजूला येऊन अचानक पडू लागले.

पिंगळ ते पाहून आनंदित झाला. त्याला समजले की; हसनला आपला संकेत कळला. त्या दगडांच्या मारा पाठोपाठ हसनचे सैनिक सुद्धा त्यांच्यावर हल्ला करून येत असलेलं त्यानं पाहिलं.

दोन्ही बाजूनं पिंगळ व हसनचे सैन्य येत असलेले पाहून डाकू लोक सैरभैर धावू लागले. हसनच्या समोर जे डाकू आले सैनिकांनी त्यांना भाल्यांनी भोसकून मारले.

सूर्य हळूहळू मावळू लागला दऱ्या खोऱ्यात अंधार होऊ लागला. पिंगळ डाकूंचा पाठलाग करीत करीत दऱ्यातून खूप खाली निघून गेला.

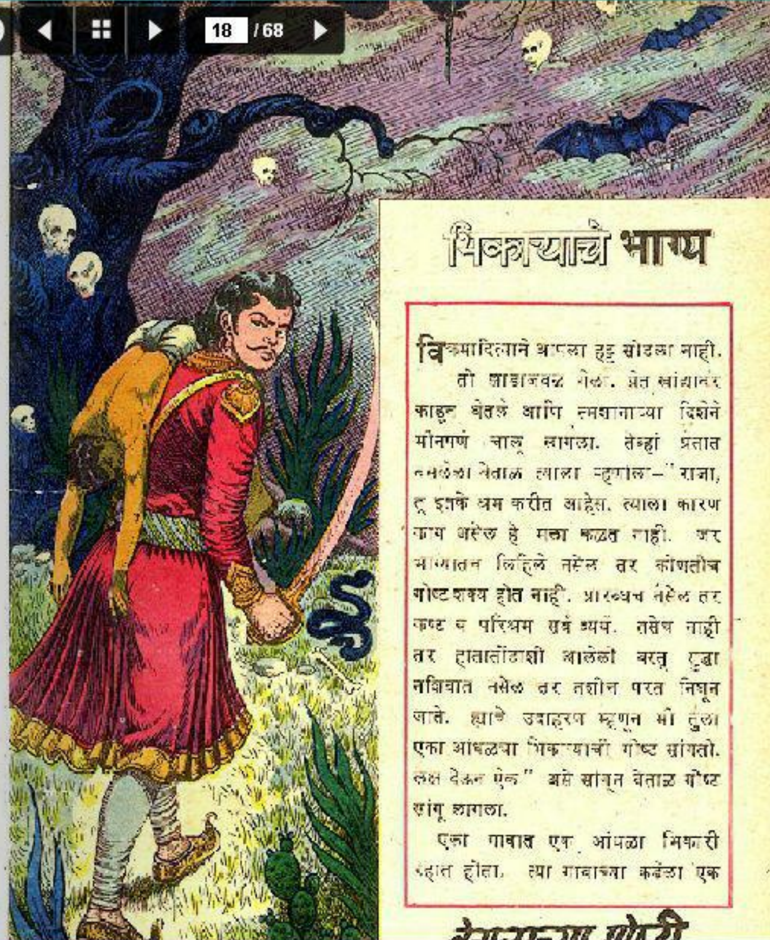
तेथे दऱ्याच मोठ्या मोठ्या दगडांमध्ये गुहांसारखी भगदाडे होती. त्यात भयाण अंधार दाटला होता. भैरवडाकूंच्या शोधार्थ पिंगळ त्या भगदाडांमधून आत जाऊ लागलाच नाही, तोच वरच्या बाजूने हसनचा आवाज त्याला ऐकू आला– "पिंगळ! फार पुढे जाऊ नको, अंधार खूप झाला आहे. अंधारात त्यांचा पाठलाग करणे म्हणजे धोक्यात पडण्यासारखे आहे. आजची रात्र आपण येथेच कुठेतरी काढू सकाळ होताच त्यांना हुडकून मारून टाकू."

हसन असे म्हणत त्याच्याच बाजूला येत होता. पिंगळनें हसनचे म्हणणे ठीक समजून तेथील एका मोठ्या दगडावर आपले बस्तान बसवले.

तेवढ्यात एक ओळखीचा आवाज त्याच्या कानावर आला. तो ऐकून पिंगळ विस्मयचकित झाला– "हा कोण पिंगळ आहे? काय हा न तर तो पिंगळ नाही– अवंती नगरातील मासेमारी?"

"हा तर पक्षपादचा आवाज वाटतो" आश्चर्याने त्याने चौफेर पाहिलं. तेव्हां एका बाजूनें एका मोठ्या दगडाच्या पाठीमागून एक माणूस हसत हसत पिंगळच्या रोखाने येत होता. (क्रमशः)

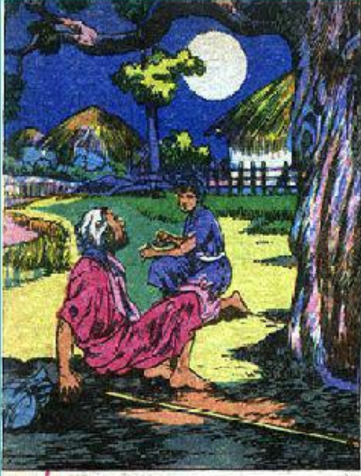

भिकाऱ्याचे भाग्य

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि स्मशानाच्या दिशेने मौनपणे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात लपलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा, तू इतके श्रम करीत आहेस. त्याला कारण काय असेल हे मला कळत नाही. जर भाग्यात लिहिले नसेल तर कोणतीच गोष्ट शक्य होत नाही. प्रारब्धच नसेल तर कष्ट व परिश्रम सर्व व्यर्थ. तसेच नाही तर हातातोंडाशी आलेली वस्तू सुद्धा नशिबात नसेल तर तशीच परत निघून जाते. ह्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला एका आंधळ्या भिकाऱ्याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक" असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

एका गावात एक आंधळा भिकारी राहात होता. त्या गावाच्या कडेला एक

मोठे चिंचेचे झाड होते. तेथे तो भिकारी झाडाच्या सावलीत रहात असे. तो दिवसभर गावात भटकून भीक मागे आणि रात्री झाडाखाली येऊन झोपे. अशा तऱ्हेने त्याचे जिवनक्रम चालू होते.

एकदा गावी एक जत्रा भरली. भिकारी तेथे भीक मागण्यास गेला. परत यायला खूप उशीर झाला. येता येता तो भिकारी एका दगडात पाय अडकून शेजारच्या पाण्याच्या डबक्यात पडला. आणि खरचटल्यामुळे विव्हळू लागला.

तेवढ्यात कोण्या एका मुलाने येऊन त्याला हात देऊन बाहेर काढले व विचारले—"बाबा, उठा तुम्हांला ते डबके दिसले नाही का ?"

"मी आंधळा आहे बाबा ! शेजारच्या गावातील जत्रेमध्ये भिक मागून परत येत होतो. मला तू त्या कडेच्या चिंचेच्या मोठ्या झाडापाशी नेऊन सोड." असे म्हणत तो आंधळा उठायचा प्रयत्न करू लागला. "तू कोण आहेस ? त्या मुलाच्या खांद्यांचा आधार घेत त्या आंधळ्याने विचारले— "आजच ह्या गावात नविन आला आहेस वाटते."

"माझे अर्धे आयुष्य ह्या गावात गेले. एकूण एक आवाज मी ओळखतो. कोणाच्या घरी पाहुणा म्हणून आला आहेस काय ? एका हातात काठी व दुसऱ्या हाताने त्याचा खांदा धरत तो लंगडत त्याला विचारू लागला.

"नाही, मी एक निराधार व कमनशिबी आहे. रोजगारी मिळेल ह्या आशेने दिवसभर हिंडत होतो. परंतु काहीही न मिळाल्याने पाणी पिऊन भूक मारून ह्या चौथऱ्यावर येऊन झोपी गेलो. तेवढ्यात तुमच्या पडण्याच्या आवाजाने जाग आली आणि तुम्हांला मदत करायला धावलो."

"तुला आई-वडिल नाहीत काय ?"

"ते माझ्या लहानपणीच वारले. माझ्या आजोबानेच मला लहानाचा मोठा केले. परंतु काही दिवसांपूर्वी त्याचाही देहान्त झाला. जो पर्यंत आजोबा जिवंत होते तोपर्यंत लाडावल्यामुळे कामधंदा शिकलो नाही. आता मोलमजुरी करू शकतो. परंतु खूप हिंडून ते सुद्धा काम मिळाले नाही."

"बाबा, आले हो चिंचेचे झाड ! तुमचे पायाचे दुखणे आता कसे आहे ? असे विचारीत तो जायला निघाला.

"देव तुला सुखी ठेवो. माझे दुखणे बरेच कमी झाले आहे. अरे हो ! पण, तुझे नाव काय ते नाही सांगितलेस आणि निराधार आहेस मग जाणार कुठे ?"

"दिपक" त्याने आपले नाव सांगत म्हटले—त्या चौथऱ्यावर गपाशी झोपलो होतो तेथेच.

भिकारी त्याचा बोलण्यावर हसत म्हणाला—"तो चौथरा तुझा नाही ना ? मग कोणीही येऊन तुला हांकलून लावेल. तू इथेच ह्या झाडाखाली झोप. इथून तुला कोणी उठवणार नाही.

त्या दिवसापासून दिपकचे ते झाडच घर बनले. तो त्या आंधळ्याला कुठे देवळा समोर नाहीतर चौकांत अशा जागी नेऊन बसवू लागला. व जी कमाई होई त्यावर दोघे आपला उदरनिर्वाह करू लागले.

एकदा भर उन्हांत आंधळा देवळाच्या पायऱ्यांवरच बसल्याबसल्या झोपी गेला. तितक्यांत एक श्रीमंत माणूस भिकाऱ्या जवळ आला आणि त्याच्या भिक्षापात्रात एक छोटी थैली टाकून तो निघून जाऊ लागला. दिपकने खाण्याची वस्तु असावी असे समजून ती पिशवी झटक्यात उघडली.

"अरे हे काय ? ते पाहूनच त्याचे डोळे पांढरे झाले. त्यात बरीच सोन्याची नाणी होती. शेठने चुकून ती थैली टाकली असावी. असे समजून तो ती घेऊन पायांत पळत त्याच्यापाशी जाऊन पोहचला. आणि ती थैली देत म्हणाला—"अहो, ह्यात तर सोन्याची नाणी आहेत."

शेठ हसत म्हणाला—"तु भिकाऱ्याचा नातू आहेस. तुम्हांला आता भिक मागण्याची अजिबात जरूर पडणार नाही."

परंतु दिपक त्याच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पहातच राहीला. व मनांतल्या मनात

म्हणू लागला की; "हे काय भीक म्हणून सोन्याची इतकी नाणी कुणी देतात काय ?"

"केव्हां केव्हां व्यापारात इतका फायदा होतो की, देवळात जाऊन देवाला फक्त नारळ फोडून फुलंफळे देऊन माझे समाधान होत नाहीं. तेव्हां माझ्या फायद्यातला पाव हिस्सा मी गरीबाला दान देतो. की त्यामुळे त्या गरीबाचे जिवन सुखदायक बनावे. त्याचे पुण्यतर मला मिळेलच नां ? असे म्हणत तो तेथून निघून गेला.

त्याला ते म्हणणे एकदम पसंत पडले. त्यांनी एवढे धन दिले ते एका गरीबाचे जिवन सुधारण्या करीताच. मग हे सर्व आपण घेऊन आपलेच जीवन कां सुधारू नये ?" असा विचार त्याच्या मनात घोळू लागला.

त्या विचारानें त्यांनी पावले शहराकडे वळली. त्याने शहरात जाऊन भाजीपाल्याचे मोठे दुकान घातले व व्यापार करू लागला. काही वर्षातच त्याचा धंदा चांगला चालू लागला. शहरातील श्रीमंत लोकांत त्याची गणना होवू लागली. गावातील एका प्रतिष्ठीत माणसानं स्वतःह्याच्या मुलीचे सुवर्णाचे लग्न त्याच्याशी लावून दिले.

सुवर्णा हुषार व समजुतदार होती. तिला आपल्या नवऱ्याविषयी काहीच माहित नव्हते. फक्त एवढेच माहित होते की तो ह्या गावात अचानक आला आणि त्याने व्यापारधंदा सुरू केला. लग्नानंतर तीन चार वर्षाने एके दिवशी एक भाजीवाला त्यांच्या घरासमोर आला. तो दिपकच्या पूर्वीच्या गावचा रहाणारा होता. त्याने सुवर्णाला सांगितले की; दिपकचा आजोबा मेल्यानंतर तो निराधार झाला. शेवटी पोट भरण्याकरीता कोणत्यातरी कामाच्या शोधार्थ गाव सोडून शहरात आला.

हे ऐकताच सुवर्णाला उत्सुकता वाटू लागली. संध्याकाळी जेव्हां दिपक घरी आला. तेव्हा तिनें आपली उत्सुकता प्रकट करीत त्याला ते विचारले. तिचा प्रश्न ऐकताच तो निरुत्तर झाला.

दिपकच्या गप्प बसण्यामुळे तिला जास्त शंका येऊ लागली व तिनें परत खोदून खोदून त्याला विचारले.

"मी हा व्यापार पापाच्या धनानी सुरू केला आहे." दिपकला रहावले नाही. त्याने आपल्या बायकोला खरे काय ते सर्व सांगून टाकले. त्याच्या मनात सारखी चलबिचल होत होती. परंतु पापाच्या पैशाच्यांमुळे अधिक लाभ होवू शकत नाही. आपला धंदा तर चोपटीने चांगला चालला आहे." सुवर्णाच्या उत्तराने थोडासा दिलासा दिपकला मिळाल्यासारखे वाटले.

दिपक म्हणाला–"जर भिकारी जिवंत असेल तर त्याला आपल्या घरी ठेवून, पापाचे प्रायश्चित्त करावे.

सुवर्णाला कळले की, जरी आपल्या नवऱ्याने दुसऱ्याच्या संपत्तीने व्यापार केला असला तरी त्याच्या मनात वाईट भाव नाहीत. पतीची कहाणी ऐकून तिचे डोळे पाण्याने डबडबले. पदराने डोळे पुसत ती म्हणाली–"तुम्ही ह्या गोष्टीला खूपच उशीर केलात. हे तुम्ही पूर्वीच करावयास पाहिजे होते. परंतु त्याने यावयास नकार दिला तर..." दिपकच्या मनात एक विचार आला.

"तर मी पण तुमच्या बरोबर येईन. त्यांना आग्रह करीन. त्यातून आलेच नाहीत, तर तुम्ही तुमच्या बरोबर थोडे पैसे घेऊन जा. परत येताना त्यांना भेट म्हणून देऊन टाका." सुवर्णा म्हणाली.

सकाळीं उठल्या बरोबर तो भिकारी दादाच्या गावीं जायला निघाला. त्यानें स्वतःह्या बरोबर पाच हजार रुपये घेतले.

त्या गावात पोहोचताच संध्याकाळ झाली. तो सरळ त्या मोठ्या चिंचेच्या झाडाकडे गेला. परंतु भिकारी त्याला तेथें दिसला नाहीं. व त्याचा रहाण्याचा कांहीं ठावठिकाणाही लागला नाहीं.

"काय पहात आहेस? तो आंधळा भिकारी आता त्या शंकराच्या देवळात रहातो." एका खेडूताने त्याला ओळखल्या सारखें करीत सांगितले.

दिपक घाईघाईने शंकराच्या देवळाच्या बाजूला निघाला. "अहो बाबा, इथं कोणी आंधळा भिकारी आहे? देवळाच्या पायरीवर चढून त्याने देवळाच्या चौथऱ्यावर बसून विडी पीत असलेल्या एका शेतकऱ्याला विचारले. त्याने दिपकला पाया पासून डोक्यापर्यंत चांगले निरखून घेतले. त्याची नजर त्याच्या गळ्यातील सोन्याच्या साखळीवर पडली. "काय म्हणालात? हां, एक आंधळा इथे रहातो. तो अजून आलेला नाहीं. थोड्या वेळातच येथे येईल."

दिपक देवळाच्या आतल्या बाजुला गेला व कोपऱ्यात बसून राहिला. थकल्यामुळे त्याचा डोळा लागला. अचानक त्याच्या डोक्यावर कोणीतरी काठीचा प्रहार केल्यामुळे त्याची झोप उडाली. त्याने पाहिले तेव्हां चोर त्याची पैशांची बॅग व गळ्यातील सोन्याची साखळी घेऊन पळून जात होता. तो दुसरा तिसरा कोणी नसून विडी पिणारा माणूस होता.

दिपक वेदनेने कण्हू लागला. त्याचा आवाज ऐकून पाठीमागे झोपलेला आंधळा भिकारी उठून दिपकच्या जवळ आला. दिपकने त्याला ओळखले व स्वतः विषयी सांगत म्हटलं–"बाबा, मी दिपक आहे. मला क्षमा करा. मी पाप केले आहे."

दिपकने त्याला सोडून जाण्यापासून परत तेथे येईपर्यंतचा सारा वृत्तांत सांगितला व आपल्याबरोबर आपल्या घरी येण्याविषयी विनविले.

भिकाऱ्याने आपल्या धोतरातली एक चिंधी फाडून प्रथम दिपकची जखम बांधली व मनातल्या मनांतच हसत गप्प राहिला.

"सांगा बाबा, माझ्या बरोबर याल नां? तुम्ही जर कां आला नाहीत तर माझी बायको स्वतः तुम्हांला न्यायला येईल. दिपक भिकाऱ्याच्या खांदे धरून हलवित म्हणाला.

तेव्हां भिकारी म्हणाला–"बाळा, नशिब किती बलवत्तर आहे. ह्या देवळातील देवाहूनही प्रत्येकाचे नशिब मोठे आहे. ज्याच्या भाग्यात जी गोष्ट नसते ती परमेश्वराने त्याला दिली, तरी त्याला मिळत नाही. तुझी पैशांची पिशवी चोराने पळवून नेली. जी तू माझ्या करीता आणली होतीस. आणि ह्यापूर्वी सुद्धा सोन्याच्या नाण्याची पिशवी मलाच मिळाली होती. परंतु ती सुद्धा माझ्या नशिबी नव्हती ती तुझ्या भाग्यात होती. त्यामुळे ती घेऊन तू पळून गेलास. व त्याच पैशाने व्यापार करून श्रीमंत माणूस बनलास. माणूस प्रत्येक गोष्ट आपल्या नशिबाने मिळवतो. माझे भाग्य तर उघडच आहे. की; कधीही रात्रीची पहाट होतच नाही त्यामुळे तुझ्या बरोबर जाण्याचा प्रश्नच येत नाही. झोप जा. सकाळं होताच आपल्या घरी परत जा.

सर्वत्र शांतता पसरली भिकारी आपल्या नशिबाला दोष देत होता व दिपक आपल्या पापाचे प्रायश्चित करत होता. कोंबडा आरवताच दिपकची तंद्री भंग झाली व त्याच्या तोंडून शब्द बाहेर पडले–"बाबा, खरंच तुम्ही येणार नाहीत कां?

भिकाऱ्याच्या शरिराची थोडी हालचाल झाली. दिपकला थोडी आशा वाटू लागली. परंतु भिकाऱ्याने कमरेला लावलेली एक थैली काढली व ती दिपकच्या हातात देत म्हटले. "ह्यात थोडे सुट्टे पैसे आहेत. ते ठेवून घे. लांबचा प्रवास आहे. रस्त्यात भूक लागली तर काहीतरी घेऊन खा.

भिकाऱ्याच्या मासेने त्याला गल्बलून आले–"मी तुमच्या ऋणाने थकलेलो आहे." असे म्हणत डोळ्यांतून आलेली आसवे पुसत दिपक शहराकडे जाऊ लागला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, भिकाऱ्याला प्रथम जी सोन्याच्या नाण्यांची थैली मिळाली ती दिपकने गुपचुप लांबवली. दुसऱ्या वेळेस दिपकने त्याच्या करीता घेऊन आलेले पैसे चोरांनी पळविले. ह्या दोन्ही गोष्टी त्याच्या दुर्भाग्यानी घडल्या ह्या करीता त्याच्या नशिबाला दोष देणेच योग्य आहे. परंतु जेव्हां दिपक भिकाऱ्याला स्वतःहाच्या घरी घेऊन जायला आला. तेव्हा तो का गेला नाही? ते तर त्याच्या इच्छेवर अवलंबून होते. त्या करीता भाग्याला दोष देणं काय उचित होईल कां? याचे समाधानकारक उत्तर माहित असून तु दिले नाहीस, तर परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला–"हे बरोबर आहे की; दिपकच्या बरोबर जाण्याने त्याचे दुर्दैव नाहीसे झाले असते. परंतु त्याला आपल्या दुर्भाग्याची सावली सुद्धा त्याच्यावर पडणे बरोबर वाटत नव्हते. कारण त्याचा विश्वास होता की, दिपक जोपर्यंत त्याच्या बरोबर रहात होता. तोपर्यंत भिकारीच राहिला. जेव्हां दुसऱ्या वेळेस तो पैशांनी पिशवी त्याच्याकरीता घेऊन आला तेव्हां ती पिशवीच नाही पण त्याच्या गळ्यातला सोन्याचा हार सुद्धा चोरांनी पळविला.

तो दिपकवर मुलाप्रमाणे प्रेम करीत होता. त्याच्या सुखात आपली सावली पडून तो आयुष्यभर भिकारी होण्यापेक्षां आपण आहोत भिकारी तेच बरे असे समजून त्याने दिपक बरोबर जाणे टाळले.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा जाऊन झाडाला लोंबकळू लागला. (कल्पित)

भित्र्याचे अशुभ पळविले

शाम सुंदरपुरचा रहाणारा होता. त्याचे आईवडिल त्याच्या लहानपणीच वारले. त्यामुळे त्याचे पालनपोषण त्याच्या म्हाताऱ्या आजीने केले.

तो दिसायला अगदी धष्टपुष्ट होता. पण कमालीचा भित्रा त्याला स्वतःहाच्या सावलीची सुद्धा भीती वाटे.

एका संध्याकाळी त्याच्या घरी एक साधू आला. त्याच्या आजीला साधू-संन्याशांविषयी फार भक्ति होती. त्यामुळे तिने त्याचे आपल्यापरीने चांगले आतिथ्य केले. ती जेव्हां त्या साधूला जेवायला वाढीत होती. तेव्हां शाम तेथेच एका कोपऱ्यात बसून होता. तो साधूला भयभीत नजरेने पहात होता. तेवढ्यात स्वयंपाकघरातून एक उंदीर पळत बाहेर आला. त्या उंदराला शामजवळ बसलेल्या मांजराने पाहिले. पण तीने त्याच्यावर झडप घातली नाही न ती म्याऊं म्याऊं करत दाराबाहेर निघून गेली.

मांजराने उंदराला बघूनही त्यावर झडप न घातलेली पाहून साधूला खूप आश्चर्य वाटले. तेव्हां त्याच्या आजीने शामला म्हटले–"अरे बाळ शाम, उंदराच्या होणाऱ्या घाताला टाळून तू मांजराला पाळलेस. पण ती सुद्धा तुझ्यासारखीच भित्रीभागूबाई झाली बघ.

साधूला शामविषयी कुतूहल निर्माण झाले. जेवण होताच त्याने शामला आपल्या समोर बसविले. त्याचा हात निरखून त्यावरील रेषा पहात मनाशीच पुटपुटु लागला. नंतर आजीला शामविषयी सांगत म्हणाला–"तुमच्या नातवाच्या हस्तरेषा खूप विचित्र आहेत. त्याला नेहमी भित्रा-भेकड म्हणून तुम्ही रागावू नका."

"स्वामी! मी करू तरी काय? ह्याचे वागणेच असे विचित्र आहे की, राग आल्याशिवाय रहातच नाही. ह्याचा भित्रेपणा जाण्याकरीता काही उपाय असला तर सांगा. मी आपले उपकार जन्मभर विसरणार नाही."

साधू म्हणाला–"ह्याचा भित्रेपणा औषधपाण्याने अगा नाहीसा होणार नाही. ह्याचे भविष्य विचित्र आहे. उलट ह्याच्या भित्रेपणामुळे एक महान कार्य त्याच्या हातून घडणार आहे."

ह्या गोष्टी नंतर शाम एकदा गावच्या जमिनदाराच्या वाड्यासमोरून जात होता. तेव्हां त्याला जमिनदाराचे पाळलेले कुत्र्याचे पिल्लू दारात बसलेले दिसले. ते दिसायला इतके गोंडस होते की; शामने जवळ जाऊन त्याला उचलून घेतले व गोंजारू लागला. तेवढ्यांत आतून बाहेर येत असलेल्या जमिनदाराने ते पाहिले व त्याला रागावत हाकलून लावले.

कर्म धर्म संयोगाने त्याच रात्री जमिनदाराच्या वाड्यात चोर चोरी करण्यास आले. त्यांना पाहूनही ते पिल्लू शेपूट पायात घालून न भुंकताच दूर पळून गेले. ते समजताच जमिनदाराला शामबद्दल शंका आली. त्याला वाटले त्यानेच ह्याला काही खायला घातले असावे. त्याचा न्याय निवाडा करण्याकरीता त्याने शामवर आरोप केला व त्याला कोर्टात नेले.

न्यायाधीशाने जमिनदाराचे सर्व म्हणणे ऐकून घेतले व शामला गीतेवर हात ठेवून खरे काय ते सांगायला सांगितले.

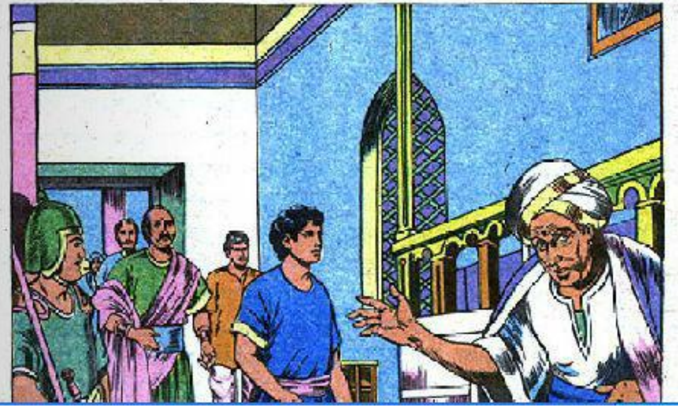
शामने गीतेवर हात ठेवतानाच त्याचा हात न्यायधीशाच्या हाताला लागला. तावडतोब त्याच्या स्वभावात, बदल पडू लागला. न्यायाधीश न्याय करायला भिऊ लागले. पूर्वी अपराध्याला कठोरात कठोर शिक्षा देण्यासही तो घाबरत नसे परंतु आता शामचा स्पर्श होता क्षणीच तो घाबरू लागला. तो म्हणू लागला–"मला खरा पुरावा दोन्ही पक्षांकडून मिळाला पाहिजे तरच मी न्याय देईन; त्यामुळे आजचे कामकाज बंद. असे म्हणत तो कचेरीतून निघून गेला. ते पाहून जमिनदाराचे डोके भडकले. त्याला कळेना की, शामच्या बाबतीत असे काय गुढ आहे?

त्या राज्यातील राजाचा मंत्री सुगुणवर्मा ह्याच्याशी जमिनदाराची मैत्री होती. त्यामुळे जमिनदाराने शाम बद्दलच्या सर्व गोष्टी मंत्र्याला सांगितल्या. त्याने शामच्या हस्तस्पर्श होताच, मांजर, कुत्रा व न्यायाधिश याच्यांत कसा बदल झाला ते सविस्तर सांगितले. मंत्र्याने काहीवेळ विचार केला व शामला राजधानी मध्ये येण्यास सांगितले.

जेव्हां शाम मंत्र्याला भेटायला आला. तेव्हां मंत्री एका पहिलवानाशी गप्पा मारीत होता. शामने हस्तांदोलन करण्याकरीता त्याचा हात हातात घेतला. घेताक्षणीच तो पहिलवान पळपुट्यासारखा पळून जाऊ लागला.

मंत्र्याने शिपायाकडून त्याला पकडून आणले व पळून जाण्याचे कारण विचारले.

पहिलवानाने लाजेने मान खाली घातली व भीतीने थरथर कांपू लागला. मंत्र्याला म्हणाला–"काय कारण कळत नाही मला एकाएकी खूप भिती वाटू लागली आहे. वाटते आहे की कोणीही येऊन मला पराजित करेल. असे म्हणत तो परत पळून जाऊ लागला.

ह्या प्रयोगाने मंत्र्याचा जमिनदाराने सांगितलेल्या गोष्टीवर चांगलाच विश्वास बसला. शामच्या हाताचा चांगलाच प्रभाव आहे. तो ज्या ज्या गोष्टीला हात लावतो. ती व्यक्ति भित्री व भेकड बनते.

ही गोष्ट मंत्र्याने राजाला जाऊन सांगितली राजाला हे ऐकतांच खूप संताप आला. राजा म्हणाला–"हा कुणी शापग्रस्त दिसत आहे. हा राज्यातील सर्व प्रजेला भेकड बनवेल ह्याला तावडतोब फांशी द्या."

शामला फांशी देण्याची गोष्ट ऐकताच आजी छाती पिटून रडू लागली व मंत्र्याकडे येऊन त्याच्या पाया पडत म्हणाली–"हा माझा एकच आधार आहे. त्याला कसेही करून वाचवा. मी त्याला घेऊन राज्याच्या बाहेर निघून जाईन. मी त्याच्या प्राणांची आपल्याकडे भीक मागते."

मंत्र्याने शामच्या आजीला समजावत म्हटले–"आजी, तुम्ही निश्चित रहा. तुमच्या नातवाला काहीही होणार नाही.

त्यानंतर मंत्र्याने राजाला निवेदन करीत म्हटले–"महाराज, शामबद्दल लगेच निर्णय घेणे योग्य होणार नाही. तरी ह्याला एका महिन्यानंतर फांशी देणेच योग्य व चांगले. तोपर्यंत ह्याच्या हाताचा प्रभाव दुसऱ्यावर न पडेल." असा कडक पहारा ठेवावा.

राजाने मंत्र्याचे म्हणणे मान्य केले.

एक महिनाही गेला नाही. तोच राजाला एक चिंता लागून राहीली. शेजारच्या कलिंग राज्याचा राजा मोठ्या सैन्यानिशी त्याच्यावर हल्ला करणार आहे. हा निरोप सुंदरपुरच्या सरहद्दीवर रहाणाऱ्या शिपायाने त्याला आणून सांगितला.

सुंदरपुर लहानसे राज्य होते. व कलिंग राज्यावरोबर लढाई करणे म्हणजे सोपे काम नव्हते. त्यामुळे राजाने घाबरून मंत्र्याला बोलावणे धाडले.

"महाराज, कलिंग देशाचा राजा महेष याच्यावर उपाय करण्याकरीता मी एक योजना आधीच आखून ठेवली आहे. ती ऐकताच तुम्हाला खूप आनंद होईल–मंत्र्याने राजाला सांगितले.

मंत्र्याने शामच्या बरोबर दोन सैनिकांना पाठवून त्याच्या हातात कलिंग देशाच्या राजा करीता एक पत्र देत म्हटले–"तुला हे पत्र घेऊन देशाच्या सरहद्दीवर असलेल्या महेष राजाला नेऊन द्यावयाचे आहे."

तावडतोब शामने जाऊन ते पत्र छावणीत असलेल्या महेष राजाच्या हातात नेऊन दिले. राजा महेषला वाटले की, ते पत्र शरण प्रित्यर्थ आल्याचे असेल. कारण सुंदरपुर राज्य लहान आहे. त्याला माहीत होते. परंतु त्याने पत्र उघडून वाचले व त्याला खूप राग आला त्याने सैनिकांना हुकूम सोडला–"ह्या मूर्खाचे डोके उडवा."

हे ऐकताच शाम घाबरून थरथर कापू लागला. व दोन्ही हात जोडत त्याच्या पाया पडत म्हणू लागला–"मला माहीत नाही की, ह्या पत्रात काय उल्लेख आहे. मला फक्त पत्र पोचविण्याचे कामच सांगितले होते ते मी केले. असे म्हणत त्याने राजाचे दोन्ही पाय हाताने धरले.

क्षणात चमत्कार घडला वाघासारखा धावून जाणारा राजा मांजरीसारखा घाबरत शामला म्हणू लागला–"आम्ही सुंदरपुरवर हल्ला करण्याची चूक केली. मंत्र्याला जाऊन सांग की; आताच्या आत्ता मी माझे सैन्य घेऊन परत जात आहे. आम्हाला क्षमा करावी."

असे म्हणतच त्याने आपली छावणी हलविली व घाबरून सैन्यासह निघून गेला. शामने स्वतःह्याच्या भित्रेपणानेच राज्यावर आलेले संकट घालवले. परंतु ह्याच बरोबर त्याचा भित्रेपणा सुद्धा नाहीसा झाला. मंत्र्याने त्याला सुंदरपुर राज्यातील सैन्यात भर्ती केले व त्याने पुढे अनेक शत्रुंशी मुकाबला करून आपली बहादुरी दाखविली.

सुंदरपुरच्या राजाने मंत्र्याच्या हुषारीची वाखाणणी केली व एवढ्या मोठ्या येणाऱ्या संकटाला दूर केल्याबद्दल त्याचा राज्यात मोठ्या थाटामाटाने सन्मान केला.

मुलाचें साहस

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां एकदा बोधिसत्वांनी काशी राज्यातील एका गावात शेतकऱ्याच्या घरी जन्म घेतला. त्याच्या आई-वडीलांनी त्याचे नाव राम ठेवले. तो कोड-कौतुकात वाढू लागला.

ल्हानपणापासून त्याची बुद्धी तल्लखं होती. त्याच्या बरोबरीच्या मुलात तो हुषार व विचारी होता. आईवडिलांचा तो खूप लाडका व आजोबांचा जीव की प्राण.

त्याचे आजोबा खूप म्हातारे होते. थकल्यामुळे घरात काहीच काम करू शकत नव्हते. परंतु बाकीच्यांनाच त्यांची सेवा शुश्रुषा करावी लागे. ही गोष्ट रामच्या आईला आवडत नव्हती.

एकदा रामच्या आईनं नवऱ्याला म्हटलं– शुश्रुषा करता करताच एक दिवस मरून जाईन. सर्व दिवसभर त्यांचेच काम करत बसा. जसे काही दुसरे काही कामच नाही. शेवटी हे असे किती दिवस चालणार!"

"जो पर्यंत ते जिवत आहेत तोपर्यंत, त्यांची सेवा करणे हे तर आपलं कर्तव्य आहे. गळा दाबून त्यांचा जीवतर घेता येणार नाही" थोड्याशा रागानेच रामच्या वडिलांनी सांगितलं.

"मारून टाकण्यात तरी काय चुक आहे? त्यांच्या जगण्याने धड त्यांना सुख नाही की आपल्याला असे झिजून जगण्यापेक्षा एकदाचे मेलेले बरे" आवाज चढवत त्याची बायको म्हणाली.

शेतकऱ्याला प्रथम बायकोचे म्हणणे आवडत नसे, त्याला वाटे वडीलांना दुःख देण्यासारखे दुसरे पाप नाही. शेवटी शेवटी तो बायकोच्या आधीन जाऊ लागला. व तिचे म्हणणे खर मानून शेवटी वडिलांना मारून टाकले तर पाप लागणार नाही ह्या विचाराने तो उपाय शोधू लागला.

एकदा शेतकऱ्याने आपल्या वडिलांना म्हटले–"बाबा, शेतात विहिर खोदण्याकरीता शेजारच्या गावातील सावकाराकडून कर्ज घेत आहे. त्याकरीता आपल्या सहीची सुद्धा जरूर आहे. तेव्हां बैलगाडीत बसून तुम्ही माझ्याबरोबर चला."

त्याचे वडील ती गोष्ट खरी असेल असे समजून त्याच्याबरोबर निघाले ते पहाताच राम सुद्धा हट्टाने त्याच्याबरोबर निघाला. आजोबांच्या जवळ जाऊन बसला.

वाटेत खूप दाट रान लागलं. त्याने गाडी वाटेत थांबविली व फावड घेऊन वडिलांना व मुलाला म्हणाला–' तुम्ही दोघे गाडीतच बसा. आणि तो झाडीत गेला, वडिल गेल्याचे पहाताच राम सुद्धा गाडीतून खाली उतरला. त्यानेही एक फावडं हातात घेतलं व "आजोबा, तुम्ही येथेच थांबा. मी आता येतोच म्हणत वडिल गेलं त्या दिशेनं गेला.

थोड्या दूरवर रामचे वडील फावड्याने झाडाजवळ एक खड्डा खणत होते. ते पाहून रामने झाडाच्या दूसऱ्या बाजूला खड्डा खणण्याचे काम सुरु केलं.

जरावेळाने कसल्यातरी आवाजाने शेतकरी थांबला. व आवाजाच्या रोखानं जाऊ लागला. तेथे त्याने रामला पाहिले व म्हणाला–' अरे राम हा खड्डा कशाला खणतो आहेस? असे म्हणत त्याने आश्चर्याने तोंडात बोटं घातले.

"ज्या कामाकरीता तुम्ही खणता आहात, त्याच कामाकरीता मी खड्डा खणीत आहे." रामने तेवढ्याच जोरात वडिलांना सांगितले.

वडिलांनी धैर्य करून विचारले–" काय तुला ठाऊक आहे कां? मी कशाकरीता खड्डा खणत आहे?

मला कारण तर माहित नाही. परंतु तुम्ही जे काम करणार ते चांगलेच असणार. तेव्हा त्याचेच अनुकरण करणं योग्य नाही

कां. त्यात चूक काय? रामच्या भोळ्या भाबड्या स्वभावाची त्याला कीव आली.

तो आपल्या मुलापासून ही गोष्ट लपवू शकला नाही व मुलाला सांगत म्हणाला– "राम, मी तुझ्या आजोबांना नावण्या-करीता खड्डा खणीत आहे. ते मेल्यानंतर त्यांच्या अंतिम कार्याची जबाबदारी माझी आहे. कारण त्यांचा मी मुलगा आहे नां?"

"पण आजोबा तर अजून जिवंत आहेत"

"क्षणभंगुर जीवनाचा काय भरोसा ते खूप म्हातारे झाले आहेत नां?" वडिलांनी मुलाला समजावत सांगितले.

"जीव हा काही शाश्वत नाही बाबा" ह्या करीता मी सुद्धा माझ्या वडिलांकरीता हा खड्डा खणत आहे, कारण मुलगा असल्यामुळे अंतिमकार्याची जबाबदारी माझी आहे ना? राम भोळेपणाने म्हणाला.

मुलाच्या तोंडून हे ऐकताच त्याच्या डोळ्या समोर काजवे चमकले मुलाने त्याचे डोळे उघडले. त्याला आता कळून चुकले की; तो किती अघोरी काम करणार होता. त्याला त्याची लाज वाटू लागली. शेतकरी आपल्या मुला व वडिलांबरोबर गाडीत बसून घरी परत आला.

त्याची बायको त्या दिवशी खूप आनंदात होती. ती खूप छान गोडाचा स्वयंपाक करून त्या दोघांची वाट पहात होती. परंतु गाडीतून सासऱ्याला उतरतांना पाहून तिचा सारा आनंद मावळला.

शेतकऱ्याने आपण जाऊन परत येईपर्यंतची सर्व कहाणी बायकोला सांगितली.

ते ऐकताच ती डोके बडवित रडू लागली–"हाय् रे देवा! जग तरी कसे बदलले. आम्ही मुलांना किती प्रेमाने सांभाळ केला. तरी मुलगा आपल्या बापा करीताच खड्डा खणायला निघाला. अशा मुलाचे तोंडही पहाणे म्हणजे पाप आहे."

अग! पण हलके काम मी पण करायला चाललो होतो. माझा सांभाळ त्यांनी लाडानी नाही केला? ह्या गोष्टी नंतर शेतकऱ्याच्या बायकोने सासऱ्या विषयी पुन्हां नवऱ्याकडे तक्रार केली नाही.

सैनिकांचा विद्रोह

ईस्ट इण्डिया कंपनीने जिंकलेल्या राज्यांचे रक्षण करण्याकरीता आपल्या सैन्यांत भारतियांना भर्ती केले. परंतु भारतियांचे मासिक वेतन व भत्ता इंग्रज शिपायाच्या मानाने कमी होता. त्यांना अनेक प्रकाराने अपमान केला जाई. इंग्रज शिपायी घोड्यावर बसून जात तेव्हां त्यांचे सामान भारतिय सैनिक नेत.

इंग्रजांना काडतुसांचा उपयोग करावा लागे. त्याकरीता दाताने ती सोलावी लागत. परंतु त्यात जनावरांची चरबी मिसळत आहेत हे भारतीय सैनिकांना समजले. तेव्हां त्यांच्या धार्मिक विश्वासाला ठेच लागली व ते इंग्रजांच्या विरुद्ध भडकले.

भारतिय सैनिकांनी आपापसात विचार-विनिमय केला. आणि १० मे १८५७ ला मेरठ छावणीवर छापा घालून इंग्रज अधिकाऱ्यावर अचानक हल्ला केला व त्यांना बंदी केले.

ह्यानंतर ते सर्व भारतिय सैनिक दिल्लीवर चालून गेले. त्याने वाटेत भेटणाऱ्या सर्व छावण्यांमध्ये संदेश दिला. तेथील सर्व सैनिक प्रथम पासूनच असंतोषी होते. त्यामुळे हा विद्रोहाचा वणवा सर्वत्र पसरला.

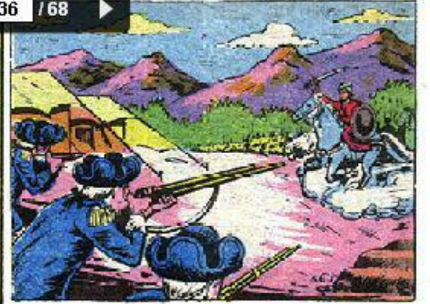
दिल्लीला पोहोचताच भारतिय सैन्यांने लाल किल्ल्यावर ताबा मिळविला आणि बहादुर शाह जफर याला आपला राजा बनविले. दिल्लीचे ब्रिटीश सैन्य हारले. दिल्ली भारतिय सैन्याला मिळाली.

तिकडे कितूर मध्ये दुसऱ्या बाजीरावाचा दत्तक मुलगा नानासाहेब ह्याला इंग्रजानी राज्याचा वारस म्हणून मान्यता दिली नाही. तरी पण वीर आणि साहसी अशा तात्या टोपेनी नानासाहेबाचा राज्याभिषेक करविला व इंग्रजाच्या विरुद्ध त्याला जाऊन मिळाला.

झाशी राज्याचा दत्तक मुलाला सुद्धा इंग्रजानी वारस म्हणून मानले नाही व झांशीवर आपले वर्चस्व स्थापण्या-करीता आपल्या सैन्याला पाठविले. झांशीची राणी लक्ष्मीबाईने त्यांच्या विरुद्ध स्वतःच्या नेतृत्वाखाली लढ्याला तोंड दिले. युद्धात इंग्रजाचे सैन्य पराजित झाले. त्याच्या अधिकाऱ्यांना कैद केले.

राणीने बंदी झालेल्या सैनिकांना आदरपूर्वक वागविले व त्यांना सूचना दिली की, "आम्ही तुम्हांला पाहुण्या-सारखे ठेवू परंतु तुम्ही तुमच्या अधिकाऱ्यांना समजावले पाहिजे की; त्यांनी आमच्या परंपरेचा अपमान करू नये." तरी पण अचानक एका प्रसिद्ध ब्रिटीश सैन्यांचा अधिकारी सर ह्यू रोज ह्याने भरपूर सैन्यानिशी झांशीला घेराव घातला.

राणी लक्ष्मीबाईने शर्थीने लढ्याला तोंड दिले. तरी पण इंग्रजांच्या अनेक सैन्यापुढे व आधुनिक शस्त्रास्त्रापुढे त्यांचा टिकाव लागला नाही. व झाशीचा किल्ला इंग्रजांनी काबीज केला. सरते शेवटी राणी आपल्या दत्तक मुलाला पाठीशी बांधून किल्ल्याच्या बाहेर सुरक्षित पडली.

नाना साहेब आणि तात्याटोपे दोघांनी झांशीच्या राणीशी संगनमत होऊन ग्वालीयरवर चढाई केली. इंग्रज समर्थक सिन्धा किल्ला सोडून पळून गेले. ग्वालीयरच्या सैन्याने व राणीने ब्रिटीशांचा समुळ नायनाट केला.

तावडतोब सर ह्यू रोज ससैन्यानिशी ग्वालियरवर चाल करून आला. दोन्ही सैन्यात भयंकर युद्ध झाले. राणीला स्वतःचा बचाव करून पळून जावे लागले. इंग्रजानी तिचा पाठलाग केला. वाटेत राणीने बऱ्याच शर्थीने सैन्याला तोंड दिले. शेवट पर्यंत इंग्रजाना राणीला पकडता आले नाही. लढून लढून ती बरीच जखमी झाली होती.

शेवटी जखमी राणीने १७ जून १८५८ मध्ये एका बागेत आपला प्राण सोडला. तिच्या मृत्युची वार्ता समजताच शत्रुचे सैन्य तेथे येऊन पोहोचले. परंतु ते येण्या-पूर्वीच तिचा अंतिमसंस्कार राणीच्या लोकांनी केला होता. अशा तऱ्हेने झांशीची राणी लक्ष्मीबाई इतिहासात अजरामर झाली. तिचे उदात्त चरित्र व विरांगनेचे रूप अमर झाले.

चांगले डोळे उघडले

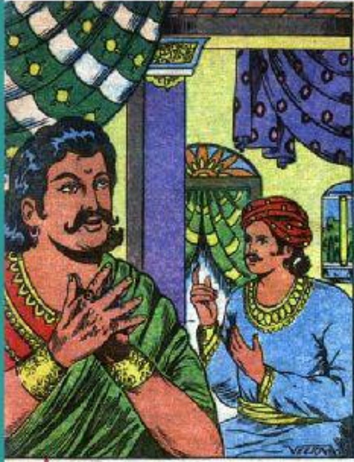
उज्वलगिरी हे मारवाड राज्यातील एक मुख्य ठिकाण होते. सौंगध हा उज्वलगिरि राजाचा प्रमुख मंत्री होता. त्याच्या बर्चस्वाखाली राज्य कारभार चालत असे. राज्यातील कायदे, न्याय रक्षण यावर राजा प्रसन्न होता. एक योग्य शासक म्हणून सौंगध राजाचा विश्वास-पात्र बनला होता.

एकदा सौंगध आपल्या इतर अधि-काऱ्यांच्या समवेत गप्पा गोष्टी करीत होता. तेव्हां गावातील काही नागरिकांनी येऊन तक्रार केली–"प्रभो, नगरात अपराध जास्त होऊ लागले आहेत. दिवसाढवळ्या लोक चोऱ्या माऱ्या लुटालुट करू लागले आहेत. रात्री तर चोरांचेच राज्य असते. प्रजेला आपला जीव व वस्तुबद्दल खूप घोर लागलेला आहे. तरी कृपा करून काही बंदोबस्त तावडतोब करावा."

सौंगध ह्या गोष्टी ऐकून रागाने लाल झाला. व म्हणाला–" तुम्हां लोकांना माहीत आहे की, मी येण्यापूर्वी इथे इतकी अंधाधुंदी माजली होती. कैक लोकांना कैदेत बंद केले होते. ठिकठिकाणी सुरक्षितते करता पहारा होता. आता अपराधी लोकांची संख्या कमी झाली आहे. परंतु एवढ्या मोठ्या शहरात हजारो लोक नविन येतात जातात तेव्हां थोड्या फार फरकाने ह्या चुका होणारच.

"नाही नाही, प्रभो, अशी गोष्ट नाही. ह्यापूर्वी नक्कीच कित्येक दिवस नगरात शांतता होती. बहुतेक अपराध चोऱ्या कोणी करीत नव्हते. परंतु काही दिवसांपासून परत अपराधींची संख्या वाढू लागली आहे. दिवसा लोकांच्या वस्तु पळविल्या जातात. दुकानदारांचे सामान लुटले जाते. रात्रीची गोष्ट तर सोडाच.

गंगा प्रसाद

सौंगध जास्तच चिडला व म्हणाला– "माझ्या ह्या गोष्टींवर अजिबात विश्वास होत नाही. मला वाटते की; माझ्या विरुद्ध कट करण्या करीता हा कांगावा करण्याची काही चाल आहे."

सौंगधचा मुख्य सल्लागार नागवर्मा त्यावेळेस त्याच्याच जवळ थमलेला होता. तो शांतपणे सर्व गोष्टी ऐकत होता. जेव्हां लोक निघून गेले. तेव्हां त्याने सौंगधला म्हटले–"ह्यांच्या म्हणण्यामध्ये काहीतरी तथ्य असावे. जर ह्यांचांच आपल्याबद्दल असा विचार असता तर ते आपल्याकडे तक्रार घेऊन आलेच नसते.

"आता पूर्वीच्या दिवसांत कायदे कानून व राज्यव्यवस्था स्थापन करण्यामध्ये जी सफलता मिळाली. त्याच्यात आताच्या बदलाने नाराजी येणे सहाजिकच आहे. ह्या कारणामुळे चोर त्याचा जास्त फायदा उठवत असावेत. आपण त्यावर पांघरूण घालणे बरोबर होणारे नाही.

नागवर्मांचे बोलणे त्याने उडवून लावले. व त्याला रागाच्या आवेशात येऊन म्हणाला–"ते काही नाही! मी मनापासून म्हणतो ह्या गोष्टींनां काही आधार असल्याशिवाय ह्यागोष्टींवर माझा विश्वास बसणे शक्य नाही. नागवर्मा गप्प बसला.

एका आठवड्याने नगरातील प्रतिष्ठीत सावकाराने सौंगधला जेवायला निमंत्रण दिले. जेवणे मध्यरात्रीपर्यंत चालू होती. चविष्ठ गोड पदार्थांमुळे सौंगध जरा जास्तच जेवला व चालतच घरी जायला निघाला. त्याने आपली पालखी परत पाठवून दिली. व नागवर्मा व इतर काही लोक सौंगध बरोबर पायीच निघाले.

रस्त्यावर चिटपांखरूही नव्हते. शांतता चोहीकडे होती. अंधार दाट झाला होता. ते पुढे जाऊन एका कोपऱ्यावर वळले नाही तोच दोन जणांनी येऊन सौंगधला व इतरांना हाणमार केली व ते तेथून सुसाट पळून गेले. थोड्यावेळातच सौंगधला कळले की, त्याच्या गळ्यातील सोन्याचा मुल्यवान हार नाहीसा झाला आहे.

सौंगधने नागवर्मा व आपल्या इतर लोकांना चारांचा पाठलाग करण्याकरीता पाठवले. व स्वतःही त्यांचा शोध घेण्या-करीता पाठोपाठ जाऊ लागला.

सौंगध थोडा पुढे गेला नाही. तोच आडव्या गल्लीतून एक माणूस घाबरत भीतीने कांपत समोर आला. त्याच्या गळयात तसाच एक रत्नहार चमकतांना त्याला दिसला. सौंगध व त्याच्या बरोबर येणाऱ्या माणसाला पाहून तो जागच्या जागी उभा राहिला.

सौंगध त्याला दरडावत म्हणाला– "प्रथम तो गळयातला रत्नहार काढून दे. त्या माणसाने तो रत्नहार काढून त्याला दिला व वेगाने तेथून पळून गेला.

नागवर्मा ते सर्व पाहून सौंगधला म्हणाला–"श्रीमान्! आपण तर राज्याचे रक्षणकर्ते आहात. जर तुम्हीच कोणालाही दरडावून धमकी घालून दागीने काढून घेतलेत तर न्यायाचे रक्षण कोण करणार? जर ही गोष्ट गावात पसरली तर आपली किर्ती धुळीला मिळेल."

"कां? चोराकडून आपला हार काढून घेतला तर त्यात अन्याय कोणता?" ज्या चोराचा आपण शोध काढत होतो. तोच आपल्या समोर आयता आला.

"पण आज तर आपण तो रत्नहार घालूनच आला नव्हतात. त्यातले काही

हिरे निघाल्यामुळे आजच तुम्ही तो हार माझ्यासमोर सोनाराला हिरे बसविण्या करीता दिला होतात." नागवर्मानी आठवण करून देत म्हटले.

नोकरांनी सुद्धा सौंगधला आठवण करीत सांगितले की; मीच आपल्या सांगण्यावरून त्या सोनाराला आपल्या घरी घेऊन आलो होतो.

सौंगधला आश्चर्याबरोबर कुतुहल वाटू लागले तो माणूस कोण होता की; त्याने स्वत:हाचा रत्नहार मुकाटयाने काढून आपल्याला कां दिला.?

नागवर्माने ह्या गोष्टींचा खुलासा करीत सांगितले–"खरे तर, श्रीमान्! तो माणूस नगरातील सज्जन माणूस होता. गावांतील चोरांच्या सुळसुळाटाला घाबरलेला होता. तेव्हां आपल्यालाही चोर समजुनच जिवाच्या भीतीने त्याने घाबरून गळयातील रत्नहार काढून दिला व सुसाट पळून गेला."

पुन्हां नागवर्मा त्याला समजून सांगत म्हणाला–"चोरांच्या हल्लयाने आपल्या मनांत एकच शंका उत्पन्न झाली की; आपला हार चोरांनी पळविला. राज्यातील प्रत्येकजण एक दुसऱ्याला शंकेखोर दृष्टीने पाहू लागला आहे. आपण सुद्धा एका चांगल्या गृहस्थाला चोरच समजलात. सर्व जनतेला चोरांचा किती त्रास भोगावा लागत असेल. ह्यावरून आपणच अंदाज करू शकता."

नागवर्माच्या बोलण्याने सौगधचे डोळे उघडले. त्याला आता वाईट वाटू लागले की; नागरीक आपल्याकडे चोरांची तक्रार घेऊन किती आशेने आले होते. परंतु त्याचे ऐकून न घेता आपण त्यांना रागाने हांकलून लावले.

सौंगधने दुसऱ्या दिवशी दवंडी पिटविली. व लोकांचा विश्वास संपादन केला. त्या सज्जन माणसाचा रत्नहार त्याला परत केला. त्याने बरोबर न्याय व प्रजेचे रक्षण करण्याकरीता पाऊल उचलले.

प्रजेत काही दिवसांनी शांती व रक्षण यांचा चांगला मिलाफ झाला.

दुष्टपणाचे फळ

उल्हास लहानपणासून खूप खोडकर होता. तो कोणाच्याही खोडया काढीत असे. माणसांच्याच नाही तर खोडया काढण्यात त्याचा हद्द मुक्या प्राण्यांपर्यंत गेली होती. सर्वजण त्याच्या तशा त्रासाला कंटाळले.

दुर्दैवाने एके दिवशी त्याची नजर एका अशक्त अशा कुत्र्याच्या पिल्लावर पडली. तो तहानभुकेनं व्याकुळ झाला होता. त्याची एकूण एक हाडे बाहेर दिसत होती. त्यामुळे उल्हासच्या वडिलांनी त्याची तशी अवस्था पाहून त्याला रोज थोडे खायला द्यायला सुरवात केली. तेव्हांपासून उल्हास त्या पिल्लालाच त्रास देऊ लागला. त्याच्या नेमका खाण्याच्या वेळेस त्याचे भांडेच उचलू लागला. त्यामुळे भुकेने तो कुई कुई ओरडे त्याला सतावून मग तो खाणे त्याला देई. ते पिलू खाणे मिळताच उपकार झाल्याप्रमाणे कृतज्ञतेने आपली शेपटी हालवीत असे.

उल्हास त्या पिल्लांला झाडाच्या फांदीवर उंचावर नेऊन बसवे आणी पिल्लू भीतीने जोरजोरात ओरडू लागल्यावर आनंदानं टाळया वाजवे. त्याचे वडिल त्याच्या अशा वागण्यावर त्याला खूप रागवित असत.

तो हळूहळू लहानाचा मोठा झाला. परंतु खोडकर व हट्टी स्वभावामुळे जास्त शिकला नाही. त्याच्या गावी काही वर्षे पाऊस न पडल्यामुळे दुष्काळ पडला. त्याच काळजीने त्याच्या वडिलांनी अंथरूण धरले. आणि काही दिवसांतच ते मरण पावले. एकटा उल्हास आपल्या पोटपाण्याकरीता गांव सोडून शहरात आला.

सुदैवाने त्याला शहरात एका रंगशेटच्या घरी नोकरी मिळाली. महिना जेवण धरून त्याला पंचविस रुपये जास्त मिळू लागले.

रंगूशेट खूप सज्जन आणि धार्मिक विचाराचे होते. ते आपल्या नोकरांवर खूप दया प्रेम दाखवित असत.

रंगूशेटचा शेखरनावाचा एक दहा वर्षाचा मुलगा होता तो उल्हासला गोष्टी सांगण्याकरीता थांबवून सोडीत असे. गोष्टी सांगण्यामुळे त्याचे काम रेंगाळे व त्याला मालकाची बोलणी खावी लागत.

मालकाला संशय आला की, तो काम करावयाचे टाळत आहे. तेव्हां त्याने त्याला रागावत विचारले–"तुझे कामात हल्ली मन लागत नाही. असेच जर होऊ लागले तर तुला कामावरून काढून टाकले जाईल.

त्या भीतीने उल्हासने खरे कारण काय ते सांगून टाकले. रंगूशेट आपल्या मुलाला शेखरला बोलावून खूप रागावले.

त्या दिवसांपासून शेखरने उल्हासला जास्तच त्रास द्यावयास सुरवात केली.

थंडीचे दिवस होते. दांत कुडकुडण्या इतकी थंडी पडली होती. शेखर पहाटे पहाटेच उल्हासकडे गरम कपडे घेऊन आला. आणि म्हणाला–"अश्या थंडीत ह्या उबेदार कपड्याने खूप मजा येते. तू जर हे जुने कपडे काढलेस तर, मी तुला हे गरम कपडे घालायला देईन."

गरम कपड्याच्या आशेने उल्हासनी आपले अंगावरचे कपडे काढले व एक टॉवेल गुंडाळून तो समोर उभा राहिला. तो मनातल्या मनात म्हणत होता की, "शेखरबाबू किती दयाळू आहेत."

तेवढ्यात शेखरने आपल्या टॉमी कुत्र्याला हांक मारले व उल्हासवर तुटून पडण्यास सांगितले.

उल्हास थंडीपेक्षां कुत्र्याच्या भीतीने कांपू लागला. शेखरच्या दुष्ट वागण्यावर दुःख करावे कां आश्चर्य करावे तेच त्याला समजेना. कुत्र्याचा आवाज येताच तो जीव मुठीत धरून पळू लागला. तो पुढे कुत्रा मागे बराच वेळ पळत राहिले. शेखर कुत्र्याचे नाव घेत टाळ्या वाजवत उड्या मारत होता. उल्हास पळून दमून शेवटी रडकुंडीस आला.

तेव्हां शेखरने कुत्र्याला आपल्या जवळ बोलावले व उल्हासला त्याचे कपडे देत म्हणाला–"तुला आता खूप गरम होत असेलानां तेव्हां हे ओले कपडेच चांगले" हे घे अंगात घाल.

ते खरच ओले होते. त्यामुळे बर्फा सारखे गार लागत होते. उल्हासने ते कपडे ठेवून दिले व आपले जुनेच अंगात घातले. त्याला शेखरच्या दुष्टपणाचा खूप राग येत होता. त्यामुळे त्याने ताबडतोब मालकांकडे जाऊन शेखरबद्दल सांगण्याचे ठरविले.

त्याच वेळेला दुसरा एक नोकर शेखरबद्दल तक्रारच करीत होता. मालक उलट त्यालाच धमकावत होते. शेखरने तुमच्या कामाच्या वेळेस तुमची खोडी काढली तर मी त्याला सोडणार नाही. परंतु कामाव्यतिरिक्त त्याने खोडी काढली तर तो लहानच आहे नां.? दरवेळेस सारखेचे येऊन तक्रार करण्याचे काम नाही."

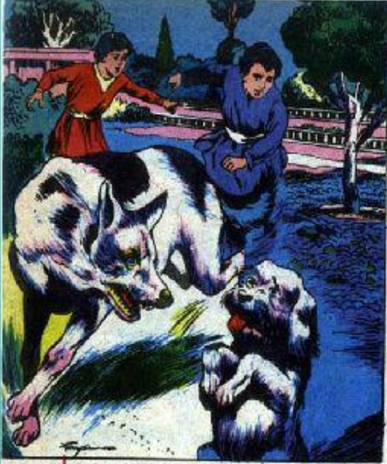
मालकाचे ते बोलणे ऐकूनच उल्हास आल्या पावली परत गेला.

रंगूशेटकडे बरेच नोकर चाकर होते. परंतु शेखर जास्त त्रास उल्हासलाच देत असे. त्यामुळे सर्व नोकरांना उल्हासची किंव येई.

एकदा एका नोकरांनी शेखरला एक कुत्र्याचे पिल्लू आणून दिले. व तो उल्हासला म्हणाला–"आता तुला शेखर त्रास देणार नाही. त्याकरीता मी त्याला पिल्लू आणून दिले."

उल्हासला आपल्या मित्राच्या बुद्धीचे कौतुक वाटले. परंतु कुत्र्याच्या पिल्लाचे नाव काढताच त्याला त्याच्या बालपणच्या गोष्टी आठवू लागल्या. त्याला आता कळले की ; एकाच्या खोडकर स्वभावामुळे दुसऱ्याचे कसे हाल होतात. लहानपणच्या क्रुर वागण्याची शिक्षा आपल्याला भोगायला लागत आहे. देवाच्या दारी सुद्धा कसा न्याय आहे. "जसे करावे, तसे भरावे."

त्याला शेखरच्या कुत्र्याच्या पिल्लाची आठवण झाली. जर शेखर माझ्याशी इतका क्रुर वागला, तर त्या कुत्र्याच्या पिल्लाला काय करेल असे वाटून शेखरकडून ते पिल्लू मागून घेऊन आपले पाप धुवून काढावे असा विचार केला.

तो ताबडतोब शेखरकडे गेला. तेव्हां शेखर आपल्या शिकारी कुत्र्याला बरोबर घेऊन त्या पिल्लाच्या खोडया काढत होता. व पिल्लू कुई कुई असा आर्तनाद करीत होते.

ते पाहूनच उल्हासच्या मनात पिल्ला-विषयी प्रेम निर्माण झाले. आता त्याला वाटू लागले की; लहानपणी आपल्यात दया व प्रेम अजिबात नव्हते. त्याने शेखरला रागावत म्हटले–" जर तुला त्याला त्रास देण्यात एवढा आनंद वाटत असेल, तर तो त्रास मला दे. त्या बिचाऱ्या मुक्या प्राण्याच्या वाटेस जाऊ नकोस. त्याला सोडून दे."

" नाही सोडत, तू कां. मधे पडतोस ? जा पाहू येथून. शेखरने जास्तच जोराने पिल्लाला आवळीत म्हटले.

उल्हासने मध्ये जाऊन पिल्लांला जवळ घेण्याचा विचार केला परंतु शेखरने त्याला अजिबात सोडले नाही. तेव्हां न रहावून उल्हासने शेखरला जोरदार थप्पड लगावली.

"नोकराची येथवर मजल! माझ्या मुलावर हात उगारला." मालकाने उल्हासला बोलावून घेतले.

उल्हास शांतपणे येऊन उभा राहिला. त्याने धीटपणे उत्तर देत म्हटले– "मालक, शेखर ह्या पिल्लाचा अतोनात छळ करीत होता. तसाच माझा सुद्धा करीत होता. तेव्हां सुद्धा मी त्याला काहीही न करता सर्व सहन केले व आपल्याला येऊन सांगितले. परंतु ह्या मुक्या पिल्लाबरोबरची त्याची क्रुर थट्टा माझ्याच्याने पहावली गेली नाही व मी त्याला थप्पड दिली." असे म्हणत असतानाच त्याच्या डोळ्यातून अश्रु येऊ लागले. तो मालकाला आपण केलेल्या बालपणच्या क्रुर खोडया सांगत म्हणाला–"मी माझ्या क्रुर खोडयाची शिक्षा भोगली. त्यातून मोक्ष मिळण्याकरीता ह्या कुत्र्याच्या पिल्लावर प्रेम दया करून मी ह्यांतून माझे पुढील जीवन सुख व शांतीने चालवू पहातो."

उल्हासच्या ह्या बोलण्याचा रंगूशेठवर प्रभाव पडला. त्याने उल्हासच्या हातात शंभर रुपये देऊन त्याच्या गौरव केला, व त्याचा हातात त्या पिल्लाला देत म्हणाला– "ठिक आहे, ह्या पिल्लाचा प्रेमाने सांभाळ कर. आणि ह्यापुढे जर शेखरने तुला त्रास दिला तर मला ताबडतोब सांग.

रंगूशेठ उल्हासवर रागावले किंवा चिडले नाही. परंतु आपल्या मुलावर हात उगारल्याबद्दल त्याला बक्षिसी दिली. ह्याचे शेठच्या बायकोला नवल वाटले. तिने नवऱ्याला म्हटले–" तुम्हाला नोकरां-पुढे आपला मुलगा म्हणजे काहीच वाटत नाही. उलट नोकराने आपल्या मुलाला मारल्याबद्दल त्याला बक्षिसच दिलेत. हा कोणता न्याय ?

"हो, हा खूप मोठा न्याय आहे" शेटजी शांतपणाने आपल्या बायकोला म्हणाले. "उल्हास सुद्धा लहानपणी शेखरसारखाच क्रुर व दुष्टपणाने खोडया काढीत असे. आता त्याला त्याचे प्रायश्चित भोगावे लागते आहे. त्याच्याच सारखे शेखरला भोगावे लागू नये' हिच माझी इच्छा. त्या कारणाकरीतां प्रसन्न होऊन मी त्याला बक्षिस दिले आहे."

पिल्लावर प्रेम करून उल्हासच्या जीवनात एकदम बदल झाला. त्यावर्षी त्याच्या गावात पाऊस पण खूप झाला. तो आपल्या गावी परत गेला. व शेती चांगल्या तऱ्हेने करू लागला. त्याच्या शेतात धान्य खूप पिकले. त्याच्या गुणांवर प्रभावित होऊन गावातील एका प्रतिष्ठीत माणसाने आपल्या एकुलत्या एक मुलीचे लग्न त्याच्या बरोबर लावून दिले. तेव्हां पासून त्याचे पशु पक्षावरचे प्रेम जास्तच वाढले. तो सुखाने आपले आयुष्य घालवू लागला.

शेरास सव्वा शेर

गंगापूर मधे वल्लभ नावाचा एक सावकार रहात होता. त्याचे किराणा सामानाचे दुकान होते. तो गल्ल्यावर बसल्या बसल्या लोकांना कर्जाने पैसे देत असे. ते परत मिळाले नाही तर दामदुप्पट किंमत वसूल करीत असे. कोणालाही किमती वस्तुवरच कर्ज देत असे.

नामदेव त्याच गावात रहाणारा गरीब शेतकरी होता. गरीबीमुळे तो नेहमी कोणा कोणाजवळून कर्ज काढीत असे. एकदा तो वल्लभ सावकाराकडे येऊन त्याला म्हणाला–"वल्लभ दादा, मी संकटात पडलो आहे. तू कितीही व्याज घे, परंतु मला पन्नास रुपये दे. एका आठवड्याभरात तुला परत करीन.

वल्लभ भयंकर कंजूस होता. त्याला माहित होते की, नामदेवला पैसा दिला तर व्याज दूरच राहिले मुद्दल मिळायची मारामार परंतु त्याला तो नाराज व्हावा असे वाटत नव्हते. म्हणून म्हणाला–"तू तर आज पहिल्यादाच उधार मागत आहेस पण तुझी शप्पथ योगायोग पहा. माझ्याकडे आज एक दमडी देखील नाही. नाहीतर तुला मी खाली हाताने पाठवलेच नसते."

नामदेवला त्याच्या बोलण्याने खूप दुःख झाले. की; त्याने आपल्याला पन्नास रुपये न देऊन आपल्यावर अविश्वास दाखवला. थोडा थोडा त्याचा राग सुडाच्या भावनेने पेटला. त्याने निश्चय केला की; कसल्याही तऱ्हेनं त्याच्या कडून पन्नास रुपये मिळविन तरच नावाचा नामदेव. तो अक्कल लढवू लागला की, कशा तऱ्हेने रुपये वसुल करावेत, विचार करकरून त्याला शेवटी एक उपाय सुचला.

एकदा वल्लभ आपल्या दुकानातील गल्ल्यावर बसला असताना नामदेव धावत तेथे आला व वल्लभच्या अगदी जवळ जात म्हणाला–"वल्लभ दादा, जरा लवकर सांग पांच दाहे किती होतात? वल्लभने विचार केला की; आकडे मोड माहित नसेल म्हणून विचारत असेल म्हणून त्याने गुणाकार करून सांगितले "पन्नास"

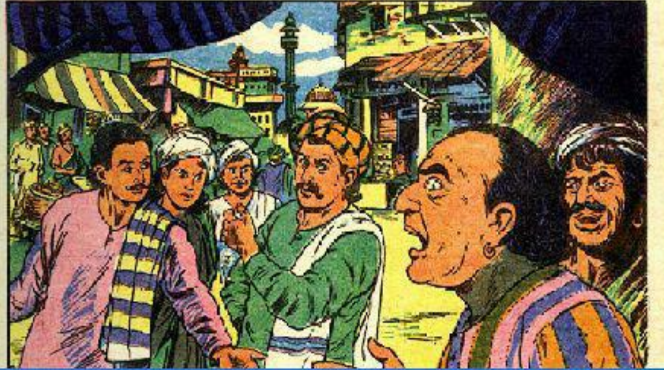
"तुझी अक्कल शेण खायला गेली काय?" पन्नास नाही पेट्या साठ होतात. नामदेवनी खोट्या ढंग आवाजात म्हटले.

"तू किती मूर्ख आहेस, साठ नाही-पन्नास होतात." वल्लभ जोरजोरात ओरडत म्हणाला.

पन्नास-साठ, पन्नास-साठ असे म्हणत दोघेही जोरजोरात ओरडून भांडू लागले. ते पाहून आजूबाजूचे लोक एकत्र जमले.

त्या लोकांना उद्देशून तो त्यांना म्हणू लागला–"लोकहो माझ्या गोष्टींचा निवाडा करा, हा एक नंबरचा लुच्चा वल्लभ माझे दहा रुपये हडपायचा प्रयत्न करीत आहे. मी पूर्ण साठ रुपये याला दिले होते परंतु हा मला पन्नासच सांगत आहे. तरी तुम्ही न्याय करून माझे मला पूर्ण पैसे मिळवून द्या."

नामदेवचे हे उलटे बोलणे ऐकूनच वल्लभ हबकूनच गेला. त्याच्यावर डोळे काढीत तो म्हणाला–"अरे कसा दुष्ट आणि हरामखोर निघालास, तू रे केव्हा तुझे पैसे मला दिलेस?" फिरून लोकांना म्हणाला "बंधुनो हा खरोखरी खोटे बोलत आहे. याने माझ्याकडे एक पैसाही ठेवला नाही."

तेव्हा त्याचे बोलणें मध्येच तोडत नामदेव म्हणाला–"तुझा सर्वांसमोरचा तमाशा बंद कर. कोणाला माहित नाही असं नाही की; तू लोकांचेच पैसे हडप करून गडगंज झाला आहेस. आताच सर्वासमक्ष पंन्नास म्हणत होतास ते ही गिळंकृत करायला बघतोस काय? मी चांगलाच धडा शिकलो. माझे पन्नास परत दे. परत कधी म्हणून तुझ्याकडे व्याजाने ठेवणार नाही.

नामदेवने अशा तऱ्हेने म्हटले की; सर्वांचा त्याच्यावर विश्वास बसावा.

त्यामुळे तेथे एकत्र झालेल्या सर्व लोकांनी वल्लभला दोष द्यायला सुरवात केली. सर्वजण म्हणू लागले–"तू प्रथम पंन्नास द्यायला तयार होतास, ते आम्ही आमच्या कानांनी ऐकले. आता सर्वांसमोर नाही म्हणतोस. ह्या सारखा अपराध दुसरा कुठला नाही परस्पर पैसे लुबाडायला पहातोस काय तो पन्नासावर थांबला. तेव्हा त्याचे पैसे मुकाट्याने दे."

जर हे भांडण असेच वाढत गेले तर साठ दिल्याशिवाय सुटका नाही. अशा विचाराने घाबरून जाऊन वल्लभने नामदेवच्या हातात पन्नास रुपये ठेवले.

हातात पैसे येताच नामदेव जोरजोरात हसू लागला. व सर्व लोकांच्या समोरच त्यातले पंचवीस रुपये परत करीत वल्लभला म्हणाला–"ही युक्ती मी तुला चांगला धडा मिळावा ह्या करीता केली होती. हे पंचविस रुपये परत आणि हे दुसरे पंचविस रुपये मी तुझ्याकडे कर्जाच्या रूपे ठेवत आहे. आता मला पैशाची अत्यंत जरुरी आहे. तरी तू मला टाळत होतास. जेव्हा पैशाची जरुरी असते. तेव्हा त्याचा उपयोग केला नाही, तर त्या पैशांपासून काय लाभ.

"मी पाहिजे तर हे सर्व पैसे ठेवून घेऊ शकतो. परंतु मी गरीब आहे पण अप्रामाणिक नाही."

वल्लभ लाजेने मान खाली घालून बसला. इतर लोक नामदेवच्या हुषारीचे कौतुक करीत हसत आपापल्या वाटेने परत गेले.

विष्णुपुराण

युद्धभुमिवर दोन्ही सैन्यांच्या मधोमध श्रीकृष्णाने अर्जुनाचा रथ नेऊन उभा केला.

अर्जुनाने कौरवांच्या सैन्यावरून नजर फिरविली. वडील बांधव गुरुवर्य, आचार्य आणि भावांप्रमाणे असलेले प्रिय मित्र सर्वजण त्यांच्या बरोबर लढण्याकरीता तयार झाले होते. त्यांना पहाताच त्याचे मन विदीर्ण झाले–"काय हे! राज्य मिळविण्याकरीता आपल्या प्रिय बांधवाचाच वध करावयाचा? नाही, नाही? ह्यांची हत्या करून मिळविलेले राज्य मला नको. मी असे करण्याकरीता अजिबात लढणार नाही."

तो निरुत्साहीत होऊन रथाच्या पाठीमागे टेकला त्याच्या हातातून धनुष्यबाण गळून खाली पडले. त्याचे मन दुःखीत होऊन शोकसागरात बुडून गेले.

श्रीकृष्णाने अर्जुनाची मनःस्थिती पाहून त्याला समजावित म्हटले–"हे अर्जुना! युद्धभुमीवर विवेक घालवून अस्त्र-शस्त्राचा त्याग करणे म्हणजे क्षत्रिय धर्माचा अपमान केल्या सारखे आहे. राज्याकरीता वेळेचा मान ठेऊन कर्तव्याचे पालन करणे म्हणजेच सर्वात मोठा धर्म आहे.

"खरे पहाता परमेश्वरच हा कर्ता आहे. फक्त मनुष्य त्याचे निमित्त मात्र आहे. अधर्म व अन्याय ह्यांच्या नायनाट करून सत्य व न्याय ह्यांची स्थापना करणे हे नर-नारायण ह्यांच्या हातातील खेळणे आहे."

जेव्हां जेव्हां जगातील दुष्ट लोकांची संख्या वाढते. तेव्हां सत्य व धर्माचा नाश होतो. तेव्हां दुष्टांचा संहार करून सत्य व धर्माची स्थापना करण्याकरीता प्रत्येक युगात विष्णु अवतार धारण करतो. तेव्हां त्याच अवतारात मी आहे असे समजून माझे स्मरण कर व मला शरण येऊन मी सांगने त्या अनुसाराने वाग. तू तुझे कर्तव्य कर त्याचे फळ माझे समज."

ह्या उपदेशाने अर्जुनाचे मन पालटले तो श्रीकृष्णच नारायण आहे असे समजू लागला. त्याकरीता श्रीकृष्णाने त्यांची शंका निवारण करण्याकरीता आपले विराटदर्शन अर्जुनाला करविले.

कृष्णाच्या विराट रूपात त्याला जगातील सृष्टीची स्थिती व प्रलय एका पाठोपाठ नजरेस पडले. कर्ता, कर्म व क्रिया ह्या तिन्ही स्थित्यंतरात त्याला परमेश्वराच्या अगाध-लिला दिसल्या. सर्व सृष्टी नाहीशी करणारा महाकाल पण त्याला दिसला.

ते सर्व पाहून अर्जुनाचे मन शांत झाले. त्यांचे शंका समाधान झाले. श्रीकृष्णच माझ्याकडून करून घेत आहेत. मी केवळ एक यंत्र आहे." त्या विचारानेच अर्जुनाच्या शरिरात एक प्रकारचे चैतन्य पसरले. तो उत्साहाने उठला. त्याने आपले गांडीव धनुष्य व तुणीर घेऊन शंख वाजविला.

दोन्ही बाजूनीं सैन्य एकमेकांवर सिंहा-सारखे तुटून पडले. अठरा दिवस घनघोर युद्ध झाले. युद्धांत पाण्डवाचा जय झाला.

शान्तीदूताच्या रूपाने श्रीकृष्णाने जी भविष्यवाणी केली ती खरी झाली. भीमाने आपली प्रतिज्ञा पूर्ण केली. त्याने द्रौपदीचा सुटलेली केसांचा आंबाडा घातला.

अभिमन्युच्या रूपाने कालनेमीनें वीरगति प्राप्त केली. कर्णाच्या अंगातून सहस्त्र कवचाचा अंश निघून शिवात विलीन झाला. अर्जुन व कृष्ण हे दोघे नर-नारायणाच्या अवतारानें पूर्ण झाले. विष्णूनीं भू-देवीला दिलेल्या वचनाप्रमाणें पृथ्वीवरचा पापाचा भार कमी झाला.

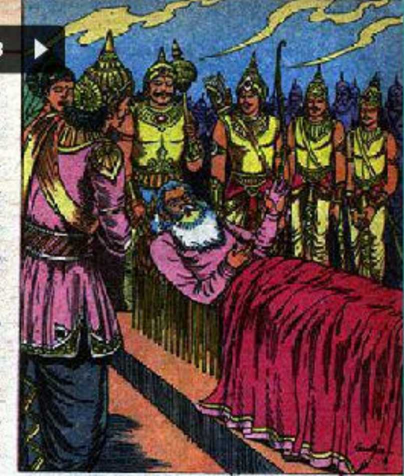
धृतराष्ट्राचे हृदय दुर्योधनाच्या मृत्यूच्या शोकाने विव्हळ झाले. त्यामुळें त्यानें आपल्या मुलाच्या वधाचा बदला घेण्या-करीता भीमाला भेटण्याची इच्छा व्यक्त केली. श्रीकृष्णाने ते अंतर्मनाने जाणले व एक लोखंडाचा भीमाचा पुतळा बनवून त्याच्या समोर नेऊन उभा केला. धृतराष्ट्रानें त्याला मिठीत घेऊन मारण्याकरीता दाबले तेव्हां लोखंडाचे तुकडे तुकडे झाले.

गांधारीने पुत्रशोकाने त्याला शाप दिला–"हे कृष्णा, कौरवांच्या पाठोपाठ तुझा यादव-वंशाचापण समूळ नायनाट होईल."

श्रीकृष्णाने हसत म्हटले–"गांधारी! तू महासती आहेस तुझे वचन खोटे ठरणार नाही. नियती काय घडवेल तेच तुझ्या तोंडून बाहेर पडले."

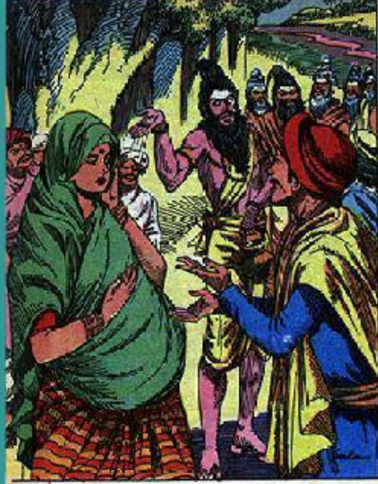
द्रौपदीच्या झोपलेल्या पांचो मुलांचा वध द्रोणाचार्याचा मुलगा अश्वत्थामाने केला होता. त्यामुळे द्रौपदीच्या सांगण्यावरून अर्जुन व श्रीकृष्णाने अश्वत्थामाला द्रौपदी समोर आणून उभे केले.

द्रौपदीने अश्वत्थामाला सोडून देत म्हटले–"तुला झीजून झीजून मरण येणेच उत्तम." श्रीकृष्णाच्या सांगण्यावरून अर्जुनानें अश्वत्थामाच्या डोक्यातील काही भाग काढून टाकला. त्याने तो वेड्या सारखा मानसिक रोगाने भ्रमिष्ठ झाला.

अश्वत्थामाने पांडवाचा समूळ नायनाट करण्याच्या इच्छेने उत्तरेच्या पोटातील गर्भावर अस्त्राचा प्रयोग केला होता. त्यामूळे तिच्या पोटातून मेलेला मूलगाच बाहेर आला. श्रीकृष्णानें आपल्या पायानें दाबून त्या बालकाची प्राणाची परिक्षा घेतली. आणि त्याला नवे जीवदान दिले. त्यामूळे त्याचे नाव परिक्षित ठेवले गेले. त्यानेच पुढे पांडवाचा वंश सांभाळला.

बाणांच्या गादीवर पडलेले पितामह भीष्म इच्छा मृत्युमुळे उत्तरायणा करीता वाट पहात होते. त्याने मृत्युच्या तोंडांत असताना सुद्धां युधिष्ठिराला राजधर्माचा उपदेश केला. उत्तरायण येताच त्यांनी

देह त्याग केला व ते नक्षत्रांमध्ये जाऊन विलीन झाले.

युधिष्ठिराचा राज्याभिषेक झाला. त्याच बरोबर अश्वमेध यज्ञाची तयारी शुरू झाली.

जेव्हां श्रीकृष्ण व यादववीर कुरुक्षेत्रात आले होते. तेव्हा द्वारके मध्ये त्यांचे प्राबल्य नसल्यामुळे अंधाधुंदी माजली होती. द्वारकावासी घमेंडी व अविचारी बनले होते. युद्धाच्या सुरवातीलाच बलराम तिर्थाटना-करीता द्वारकेमधून बाहेर गेला होता.

एकदा द्वारकेमध्ये विश्वामित्र ऋषी आले. तेव्हां द्वारकावासी घमेंडी व मुर्ख लोकांनी सांबाला एका गर्भार बाईचा वेष घालून त्यांच्या समोर नेले व गमतीने विचारले—"स्वामी, सांगा ह्या गर्भारशी बाईला मुलगा होईल कां मुलगी?"

विश्वामित्रांनी बद्धच्या स्वरात क्रोधाने शाप देत म्हटले—"मूर्ख व दुष्ट यादव-वंशीयो ह्रिच्या गर्भातून एक मुसळ निर्माण होईल. ते सर्व यादव वंशाचा नाश करेल."

ते सर्व उलट चेष्टा करत होते. परंतु सांबाने स्त्री वेष काढून टाकला. तेव्हां खरोखरी एक मुसळ बाहेर पडली. ती पाहूनच सर्व यादववंशी लोक घाबरून गेले.

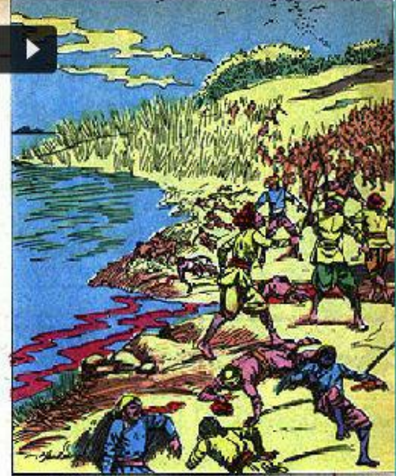
काही दिवसांनी युद्ध संपल्यावर श्रीकृष्ण हस्तिनापूरहून द्वारकेला परत आले. तेव्हां यादव लोकांनी ती घटना श्रीकृष्णाला सांगितली. श्रीकृष्णाने त्या मुसळीचे अत्यंत बारीक बारीक तुकडे करून समुद्रात फेकून द्यायास सांगितले.

त्यातील एक बारीक तुकडा समुद्रातील माशाने गिळला. ती मासोळी एका व्याधाच्या हाती लागली. व व्याधाने त्या मासळीच्या पोटातील तो लोखंडाचा तुकडा आपल्या बाणाला बसविला. अखेर त्या बाणानेच श्रीकृष्णाचा अंत झाला.

इतर सर्व तुकडे पाण्याच्या प्रवाहा-बरोबर वहात जाऊन काठांला एकत्र येऊन पडले. तेथं गवताच्या रूपानं उगवले.

काही वर्षांनी द्वारकेतील सर्व यादव पुरुष लोक गमती जमती करीता समुद्र किनाऱ्यावर गेले असतांना सर्वांनी मनसोक्त दारू प्याली. व प्रत्येकाला गुंगी चढली. प्रत्येकजण आपापल्या बढाया मारू लागला. शेवटी प्रत्येकानं जवळचे गवत उपटून एकमेकांस मारण्यास सुरवात केली व त्यानं सर्वजण मरण पावले.

ऋषिंचा शाप खरा झाला. त्या मुसळानेच यदुवंशाचा सर्वनाश झाला.

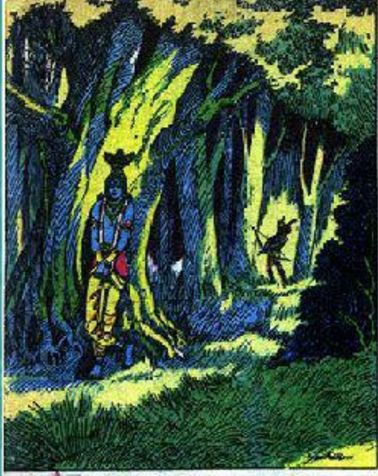
जेव्हां बलरामाला हि घटना समजली. तेव्हां तो विवंण होऊन जंगलामध्ये जाऊन समाधिस्त झाला. त्याने योगाच्या बळाने आपले शरीर त्याग केले व शेष नागाच्या रूपाने वैकुंठात जाऊन पोहचला.

श्रीकृष्णानें द्वारका वसवण्याकरीता समुद्राकडे जमिन मागितली होती. ती समुद्राला सात दिवसाच्या आत परत करावयाची होती. त्यामुळे कृष्णाने अर्जुनाकडे निरोप धाडला—"तू तावडतोब द्वारकेला येऊन येथील मुले, म्हातारे व बायका यांना घेऊन इंद्रप्रस्थला घेऊन जा

श्रीकृष्णाने तत्पश्चात आपला प्रिय सखा उद्धव याला परमतत्वाचा उपदेश दिला व आपले खरे रूप दाखविले.

शेवटी श्रीकृष्ण समुद्रकिनारी जाऊन आपल्या बासरीवर दिव्य असे वेणुगान वाजवू लागला. त्याच्या बासरीवरचे स्वर ऐकूनच हिन्दोल, यमुना-कल्याणी व देव गान्धार राग निघाले. सर्व आसमंत तरतरून उठला. समुद्राचे पाणी शांत झाले. त्यानंतर विश्रांती करीता श्रीकृष्णाने जवळच्याच एका झाडाच्या सावलीत उभं राहून आपले पाय पसरले. एका व्याधाने दूरूनच पायाला हरणाचा पाय समजून बाण सोडला. तो बरोबर पायाच्या तळव्याला लागला. तो बाण तोच होता. माशाच्या पोटातून मुसळीचा तुकडा काढून व्याधाने बाणाला लावला होता. श्रीकृष्णाचा शेवटही त्याच मुसळाच्या तुकड्याने झाला व पुर्ण यादव वंशाचा संहार झाला.

एकदा हिंडत हिंडत दुर्वास ऋषि द्वारकेला आले होते. तेव्हां त्यांनी श्रीकृष्णा-

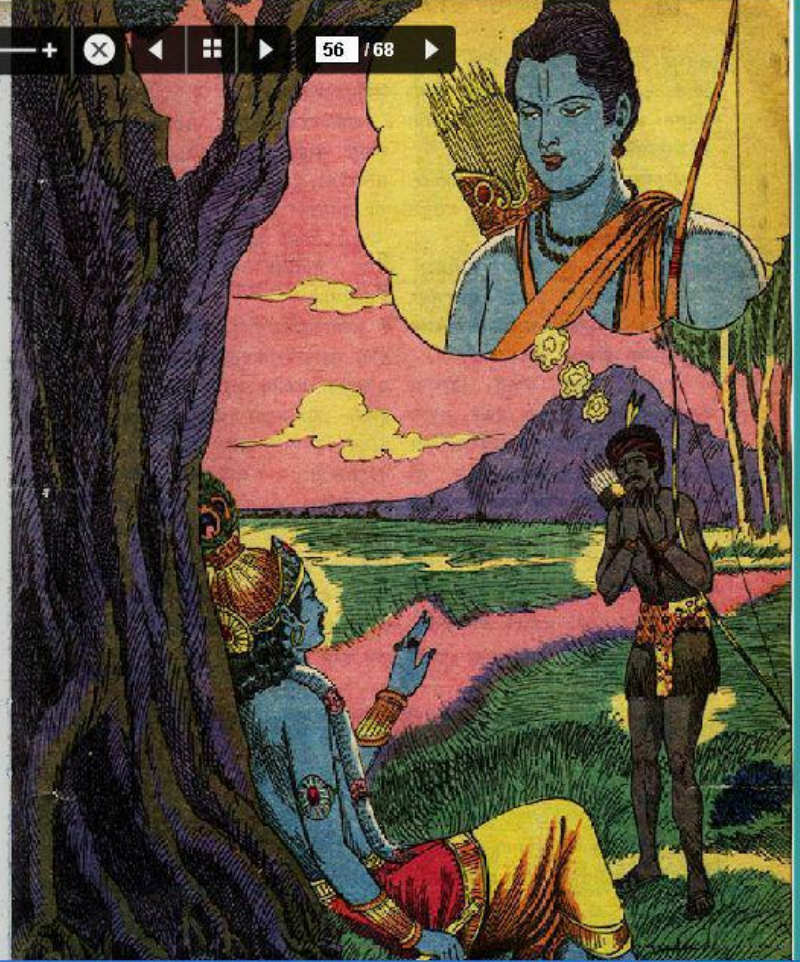
कडे खाण्यासाठी खीर मागितली. नंतर रागाने त्याला स्वतःह्याच्या अंगभर खीर लावायला सांगितली. तेव्हां श्रीकृष्णाने चुकून आपला पायांचा तळवा सोडून सर्व ठिकाणी खीर लावून घेतली. तेव्हां दुर्वासानी श्रीकृष्णाला सांगितले. तुला फक्त तळव्यापासूनच प्राणांची भीती व अपाय होऊ शकतो. शरिराचा बाकी भाग माझ्या वरदानाने लोखंडाचा झाला आहे.

तळव्याला बाण लागताच त्यातून रक्ताच्या धारा वाहू लागल्या. थोड्या वेळाने शिकारी आपली शिकार घेण्याकरीता जवळ आला. तेव्हां श्रीकृष्ण वेदनेने कण्हत असलेला पाहून त्याला रडू येऊ लागले.

श्रीकृष्णाने व्याधाला समजावत म्हटले– "तू माझ्याकरीता दुःख करू नकोस. रामावतारात मी झाडाचा बुंध घेऊन वालीला मारले होते. तेव्हां तू त्यावेळेस वालीचा मुलगा अंगद होतास. त्यामुळे ह्या जन्मात माझ्यावर तू सुडाचा बदला घेतला आहेस. कर्माची फळें भोगावीच लागतात. त्यामुळे तू काळजी करण्याचे कारण नाही. असे म्हणत त्याने रामावतारातील स्वतःह्याचे स्वरूप त्याला प्रत्यक्ष दाखविलं. रामाचे दर्शन होताच त्याला आपले पुर्वायुष्य आठवले. तो रामतल्लीन होऊन गेला.

तेवढ्यात श्रीकृष्णाचा सारथी त्याच्या शोधार्थ तेथे येऊन पोहोचला व श्रीकृष्णाला त्या स्थितीत पाहून हुंदके देऊन रडू लागला. श्रीकृष्णाने त्याला दिलासा देत म्हटले– "तू ताबडतोब द्वारकें मध्ये जाऊन यादव लोकांना द्वारकेंमधून निघून जायला सांग. अर्जुनाला जाऊन माझा निरोप सांग, त्याने यादव वंशातील सर्व स्त्रियांना हस्तिनापूरात घेऊन जावे व उद्धव व अक्रूराला माझा आशिर्वाद कळवावा."

श्रीकृष्णाने परत एकदा आपल्या मुरली मधून स्वर काढले. तो एक

अद्भुत व अपूर्व असा राग होता. त्याने नंतर शरीराच्या अगाध लिला समाप्त करून विष्णुच्या दिव्य रूपात तो वैकुण्ठाला गेला.

श्रीकृष्णानं देहाचा त्याग केल्या बरोबर. समुद्राचे पाणी उसळू लागले. सगळे द्वारका पाण्यात बुडाले.

ह्यानंतर नविन युगाचा प्रारम्भ झाला– "कलीयुग, श्रीकृष्ण स्वर्गात गेल्यानंतर उद्धवाने त्याच्या आदेशाने प्रत्येक लोकांच्यात श्रीकृष्णाच्या भक्तिचा प्रसार केला.

श्रीकृष्ण मनुष्य रूपात विष्णुचा अवतार होता. व आपल्या अनेक अगाध लिलाच्या द्वारे लोकांच्यात ईश्वरभक्तिचा संचार करण्यास आला होता. तो विष्णुच्या अंशाचा भाग होता. त्यामुळे तो त्रिकालदर्शी सर्वज्ञ होता. त्याच्या अवताराचा मुख्य हेतू म्हणजे, दुष्टांचा संहार करणे. सदाचरण करणाऱ्याचे रक्षण करणे. त्याच बरोबर एक नविन आदर्श लोकांपुढे ठेवणे. त्यांनी स्वतः ह्याच्या मोठ्या विचारांनी एक चांगला आदर्श सर्वांसमोर ठेवला.

कलीयुगाचा आरंभ झाला. तेव्हां त्यांना कळून आले की; कलीयुगात माणसांच्या हातून इतकी क्रूर पापे घडतील की माणसाची तपस्या क्षीण होत जाईल. त्यामुळे त्यांनी माणसाच्या मुक्तिकरीता सरळ मार्गाचा अवलंब केला. तो भाक्तिमार्ग.

कृष्णावताराताील एक महान भेट म्हणजे गीता. महासागरात बुडणाऱ्या कलीयुगातील माणसांना एकमेव सहारा असल्यासारखं होईल. ह्या महान ग्रंथात स्वतः देवांच्या तोंडून निघालेले अमृत वचन सर्व वेद वेदातील सार तत्व आहे.

गीतेच्या महानतेच्या बद्दल कोण्या पंडित विद्वानांनी सांगितलेले बरोबरच आहे. वेद वेदान्त ह्या गाई आहेत. श्रीकृष्ण त्याचा दुध वाला गवळी आहे. व अर्जुन मुल आहे. जो गीता रूपी अमृत पान करत आहे.

सुलतानाची सुनावणी

"अस्नाच्या राजमहालात चोरी" ही गोष्ट म्हणता म्हणता सर्व राज्यात वणव्या सारखी पेटली.

सुलतानचे डोळे क्रोधाने निखाऱ्यासारखे लाल झाले. त्याचे अधिकारी भीतीने थरथर कांपू लागले.

सुलतानाला स्वतःह्याच्या मुल्यवान गोष्टींची चोरी झाली असती तरी काही वाटले नसते. परंतु राजमहालात चोरी झाली ही गोष्ट अजिबात आवडली नाही.

तो डोळे रागाने लालभडक करीत म्हणाला–"ह्याचा अर्थ आपल्या राज्यातील अधिकारी आंधळे आहेत. जर चोर महालात शिरून दिवसाढवळ्या चोरी करू लागले तर राज्यातील परिस्थिती कशी काय असेल?"

त्यांनी संरक्षण अधिकाऱ्यांना बोलावून खूप दटावले–"याद राखा! दोन तीन तासांच्या आत सर्व मालासहीत चोराला माझ्या समोर आणून उभे केले नाहीत तर, तुम्हांला सर्वांना फांशी दिले जाईल."

"मला कळले आहे की; तुम्ही चोराला पकडून दाखविण्या करता एखाद्या भिकाऱ्याला पकडून आणता आणि त्याला चोर म्हणून दाखवता. त्यामुळे ह्यावेळेस मला चोर सर्व मालासकट पकडून आणून दिला पाहिजे नाहीतर, तुमच्या जिवाची काही खैर नाही."

सर्व संरक्षण अधिकारी ह्या सुनावणीने घाबरून गेले. जिवाची पर्वा कोणाला नव्हती. त्यामुळे सर्वांनी एकत्र येऊन एक निश्चय केला. की; कसेही करून ह्यावेळेस खऱ्या चोराला पकडून आणलेच पाहिजे.

प्रधान अधिकाऱ्याने आपल्या सर्व सहकाऱ्यांना बोलावून विशिष्ट निर्देश केले. व वेष बदलून राज्यात सर्व दिशांना जायला सांगितले.

"संध्याकाळी दक्षिणेकडे असलेल्या दारूगुत्याशी सर्वांनी एकत्र जमावे असे ठरले.

त्यांच्यातील रहमत खाँ अधिकारी ह्याने एका भिकाऱ्याचा वेष केला. तो नगरातील उत्तरेकडे दुपारपर्यंत चोराच्या शोधार्थ हिंडत राहीला व भटकून भटकून खूप श्रमून तहानेनं व्याकूळ झाला.

तेथे जवळच एक बाग होती. त्यात एक पाण्याने भरलेले स्वच्छ तळे होते. रहमत खाँ तेथे गेला व पाणी पिऊन आपली तहान भागवू लागला. जेव्हां तो पाणी पिऊ लागला. तेव्हां बागेतल्या पहारेकऱ्याने पाठीमागून येऊन त्याची मानगुट पकडली व त्याला दोन तीन फटके लगावले आणि रागवत म्हणाला– "अरे मूर्खा, चोरासारखा इथे कोणाला विचारून शिरलास आजकाल डोकेबाज चोर तुझ्यासारखेच भिकाऱ्याचा वेष धारण करून हिंडत असतात."

रहमत खाँ खरा संरक्षण अधिकारी होता. तरीपण त्याला आपण कोण ह्याचा सुगावा लागू द्यायचा नव्हता. म्हणून त्याच्या लाथा खाऊन सुद्धा तो राग गिळून गप्प बसला.

उलट दिनपणाने त्याला म्हणाला–"मी कोणी चोर डाकू नाही, परंतु एक अभागी भिकारी आहे. तहानेने जीव व्याकुळ झाला होता. म्हणून दोन घोट पाणी पिण्याकरीता इथे आलो. माझ्यावर दया करा व मला आणखी मारू नका.

"अरेरे! असे आहे काय? पाहारेकऱ्याने व्यंगात्मक चेहऱ्याने म्हटले. आणि त्याला आणखीन दोन-चार लाथा मारल्या.

रहमतला मार खाण्यावाचून गत्यंतर नव्हते. तो लाथा खात गप्प राहिला.

जेव्हां पहारेकऱ्याचे मारणे थांबले नाही व तो मारतच राहीला, तेव्हां न राहवून त्याने आपला वेष काढून टाकला.

"शेवटी तू मला किती मारणार आहेस? मी कोणता अपराध केला आहे? तहान लागलेली असताना पाणी पिणं हा काय गुन्हा आहे? आणि तुला मारण्याचा अधिकार कोणी दिला? जर तू मला चोरच समजत असलास तर संरक्षण अधिकाऱ्याकडे मला घेऊन चल. खर खोटं ठरवून मग मला दण्ड दे."

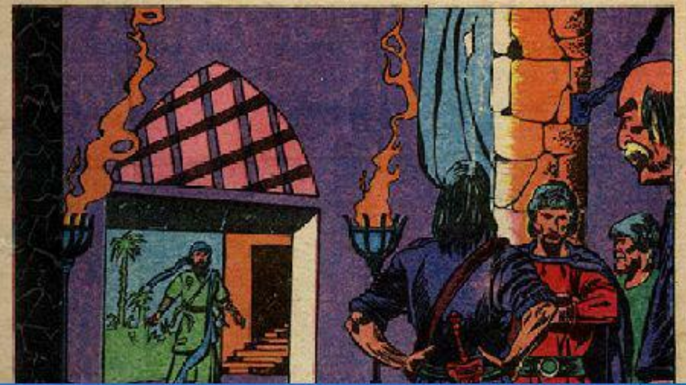
पहारेकऱ्याला त्याच्या म्हणण्याचा सुद्धा खूप राग आला.

"तू मला न्याय शिकवायला आलास? असे म्हणत त्याने त्याला ढकलून बागेच्या बाहेर काढले. आणि शिटी वाजवत दुसऱ्या बाजूने निघून गेला.

त्यानंतर चोरांच्या शोधार्थ इकडे तिकडे हिंडत जिथे संध्याकाळी भेटण्याचे ठिकाण ठरवले होते त्या ठिकाणी तो येऊन पोहोचला. इतर अधिकारी सुद्धां एक एक करत जमा झाले. रहमतची अवस्था पाहून सर्वांना अत्यंत आश्चर्य वाटले.

रहमतने जेव्हां आपली सर्व हकीगत सांगितली. तेव्हां सगळयांना भयंकर राग आला. त्या सर्वांनी मिळून त्या पहारे-

कन्याला धडा शिकविण्याचे ठरविले. आणि वेष बदलून ते बागेकडे निघाले.

बागेचा पहारेकरी एका दहा वर्षाच्या मुलाबरोबर एक गुप्त रहस्यमय गोष्टी विषयी बोलत बसला होता. तेवढ्यात सर्व अधिकाऱ्यांनी पाठीमागून जाऊन त्याला घेरले व पकडले. काहींनी त्यांची मानगुट पकडली. काहींनी त्याला लाथाबुक्या द्यावयास सुरवात केली.

अचानक हल्ल्याने पहारेकरी घाबरून गेला. जवळच उभ्या असलेल्या त्या दहा वर्षाच्या मुलाने आपल्या मामाला मारत असलेले पाहून रडत त्या लोकांना विनविले– "साहेब माझ्या मामाला मारू नका. त्यांनी जी चोरी करून माल आणला आहे. तो मी तुम्हांला सर्वच्या सर्व दाखवतो."

अधिकाऱ्यांना त्या लहान मुलांच्या बोलण्याचे खूप आश्चर्य वाटले व मनातून आनंदपण झाला.

"कुठे आहे ते सामान? लवकर सांग." एका मुख्य अधिकाऱ्याने त्याला एक फटका लगावून दरडावत विचारले. त्या मुलाने रडत रडत त्या अधिकाऱ्याला बागेच्या एका झाडीच्या कोपऱ्यात नेले. तेथे वस्तू पाहून त्याला आनंद गगनात मावेनासा झाला कारण रहमत मुळेच हे सारे घडले होते.

रहमतने पहारेकऱ्याला दटावत म्हटले– "जर आज तू एका तहानलेल्या भिकाऱ्याला लाथाबुक्या घातल्या नसत्यास तर तुझी चोरी पकडली गेली नसती. असे वाटते की, कोणी भूताने तुझ्यात शिरून महालातील चोरी करवून घेतली. व तसेच त्याने भिकाऱ्याला मारण्याचे कुकर्म तुझ्याकडून करवून घेतले."

रहमतचे बोलणे ऐकून पहारेकऱ्याने त्याला ओळखले. व स्वतःच्या करण्यावर पश्चाताप करू लागला.

अधिकाऱ्याने चोर व चोरीचा माल सुलतानाच्या हाती सोपविला. सुलतानाने रहमतला त्याच्या हुषारी बद्दल इनाम दिले व त्याला खास रक्षण अधिकाऱ्याच्या जागी नेमले.

दोन मूर्ख व्यापारी

अनंतपुर नगरचे जमिनदार मोठ्या उदार स्वभावाचे होते. त्यांच्याकडे कामधंद्याकरीता जो कोणी पैसा उधार मागायला जाई, त्यांना ते कधीही रिकाम्या हाताने पाठवत नसत. परंतु त्या माणसाची उत्तम व्यापाराविषयीची बुद्धिमत्तेची परिक्षा ते पहात. जेव्हां त्यांचा विश्वास होई की, ही व्यक्ति व्यापारधंदा करण्यास योग्य आहे तेव्हां त्याला ते कर्ज देत.

एकदा त्यांच्याकडे कर्ज मागायला दोन मूर्ख व्यापारी आले. त्यांनी जमिनदाराला विचारले–"महाशय, आम्ही दोघे कोंबड्यांच्या अंड्याचा धंदा करणार आहोत. त्यामुळे आम्हांला कमीत कमी एक हजार रुपयांची जरूरी आहे."

जमिनदाराला वाटले की त्या दोघांना अंड्याविषयी किती माहीती आहे हे पहावे म्हणून त्याने विचारले–"कोंबडीच्या अंड्याविषयी तुम्हाला काय काय माहित आहे?"

"महाशय! मला आजपर्यंत हेच एवढेच कळले नाही की, अंड्याच्या आत हवा व प्रकाशाशिवाय पिल्लू रहाते कसे? एका व्यापाराने विचारले."

"आणखीन एक गमतीची गोष्ट आहे साहेब" कोंबडीच्या पिल्लाला बाहेर येण्यासाठी अंडे फोडावे लागते. परंतु अंडे न फुटता पिल्लू आत कसे जाते हे खूप आश्चर्यच नाही का?

जमिनदार ते ऐकून मनात हसू लागला. आणि थांबून म्हणाला तुम्ही लोक अंड्याचा व्यापार करू शकणार नाही."

असे म्हणत त्याने त्यांना कर्ज न देता परत पाठविले.

